

OBȘTEA SĂTEASCĂ DIN BIHOR, VOIEVOZII ȘI CNEZII EI ÎN SECOLELE XIII—XVII

de
LIVIU BORCEA

Vechi forme de organizare românească, obștile sătești concretizate geografic în comunitatea satului, voievozii și cnezii acestora, încep să fie amintiți în documentele cu privire la Bihor încă din veacul al XIII-lea.¹ Regatul feudal maghiar care a reușit să încheie cucerirea Transilvaniei abia la sfârșitul secolului al XIII-lea, cu toată politica de danii a regilor săi, n-a putut să stăpânească și efectiv marele număr al satelor românești răspândite de cele mai multe ori în zone greu accesibile și păzite de fortificații. Se poate vorbi pînă la sfârșitul secolului al XV-lea de o stăpînire doar nominală, de un contact superficial al nobilimii laice sau ecleziastice cu populația românească de pe propriile domenii². Astfel dacă prima atestare documentară a unui comite de Bihor este din jurul anului 1067³, prima mențiune a unei așezări care să cuprindă etnonimul poporului nostru este din 1283 cînd se menționează satul *Olahteluk* (= Așezarea românilor), undeva în părțile Tileagdului⁴. Cele mai vechi atestări ale prezenței românești în Cîmpia Tisei sînt însă mult mai vechi.

1. Cele mai vechi atestări documentare. Obști și uniuni de obști

La 1075 regele Géza I a donat abației de Garamszentbenedek satul Csány, sat de pescari cu pămînturile aflătoare pe ambele maluri ale

¹ Mulțumesc și pe această cale acad. prof. Ștefan Pascu pentru bunăvoința cu care mi-a pus la dispoziție documente importante pentru alcătuirea acestui studiu, pentru interesul manifestat față de lucrare încă de la începutul redactării ei. Mulțumesc de asemenea colegilor Gheorghe Mudura și Ana Ilea de la Arhivele Statului din Oradea pentru sprijinul acordat.

² Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. I, Bdp., 1890 p. 591 (în continuare: Csánki).

³ Györffy Gy., *Az árpádkori Magyarország történeti földrajza*, Bdp., 1963, p. 601 (în continuare: Györffy).

⁴ E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, Bdp., 1941, p. 27—28 (în continuare: Doc. val.).

Fig. 1.

Tisei. În acest document se menționează și câteva toponime foarte semnificative privind etnia populației care locuia această zonă. Făcându-se descrierea hotarelor satului și amintindu-se pe unde trec acestea, se precizează: „*piscina Zirega... în monte presbiteri iuxta villam centurionis, qui vocatur Deucha... a piscinae que dicitur Rotunda... alia lutea piscina separatur a villa Martini... de Michaelae quidam Uztura signum divisionis est...*”⁵.

„Rotunda” nu poate fi o traducere în latină a numelui lacului *Ke-réktó* de mai târziu căci cancelaria maghiară nu traducea topicele decât în limba maghiară⁶. În același sens pledează și numele locului de hotar din același document care este, evident, un toponim românesc: *Uztura*. Este necesar să amintim existența unui mic afluent al Tisei, pe malul stîng al său, cu numele Curța precum și pămîntul Buchur (1266: *iuxta Ticiam terram Buchur*)⁷. Iată numai câteva toponime românești și în zona de cîmpie încă în veacul al XI-lea—al XIII-lea. La acestea se adaugă cele cuprinse în Registrul de la Oradea (1208—1235)⁸.

Între primele atestări documentare disparate și preluarea efectivă a stăpînirii satelor românești au trebuit să treacă câteva secole. Aceasta datorită faptului că nu era posibilă nici măcar o administrare de tipul feudal de mai târziu a satelor deoarece întinderile care făceau parte dintr-un domeniu erau mari și aparatul fiscal, redus. Ceva mai bine organizate erau domeniile episcopiilor catolice și capitulare care dispuneau de un personal relativ numeros pus la dispoziție și de ordinele călugărești, la care se adaugă în epoca regilor angevini dreptul episcopiei de la Oradea de a avea o banderie, oaste proprie, recrutată din sînul țărănimii libere, de cele mai multe ori din cadrul obștilor românești.

Dacă luăm în considerare faptul că abia după marea invazie tătară—mongolă din 1241 se constituie domeniile nobiliare din Bihor în structura în care au rămas apoi în cursul întregului ev mediu, că principalele cetăți — Adrian, Șinteu, Finiș, Șoimi — se construiesc la sfîrșitul veacului al XIII-lea și începutul celui următor, ele fiind semnele puterii nobiliare în teritoriile respective, putem aprecia ca un fapt explicabil atestarea

⁵ Györffy, p. 893.

⁶ Se întilnește și forma „Rotundul” în Carpați, ca oronim (E. Petrovici, *Oronymes à base d'anthroponimes dans les Carpathes roumaines*, în „*Studii de dialectologie și toponimie*”, Buc., 1970, p. 273).

⁷ Györffy, p. 892.

⁸ *Documente privind istoria României, Seria C. Transilvania*, vol. I (1075—1250), p. 42—147 (în continuare: DIRT). Ne referim la procesele verbale nr. 88, 95, 96, 131, 154, 240, 246, 256, 281, 282, 285, 296, 326, 381. Nu putem omite nici prezența în părțile acestea a unei episcopii de rit grecesc la care se referă scrisoarea papală din 1204 pe care o analizează Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria Românilor în sec. XIII și XIV*, în „*Anuarul Institutului de istorie națională*”, vol. X, 1945, Cluj, p. 151—152.

primelor aşezări româneşti în această perioadă şi nu mai devreme, în documentele cancelariei maghiare⁹.

Voievozii a căror vechime se pierde în epoca apariţiei relaţiilor feudale la români, au avut atribuţii importante şi între românii din Crişana¹⁰. *Cnezii* apar de obicei în fruntea unor uniuni de obşti de o mai mică cuprindere, tendinţa impusă încă în veacul al XIV-lea de a-i asimila cu juzii săteşti devenind realitate în veacul al XVI-lea şi al XVII-lea. Iniţial ei sînt însă în fruntea unui cnezat (1366: „... a keneziatu Tatameri kenezy... keneziatu Maximiani kenezi”¹¹; 1366: „... unus quisque Kenesus... in suo Kenesionatu roboratus”¹²).

Toponimele din Crişana au păstrat şi ele amintirea vechilor instituţii româneşti. Astfel satul Vaida (comuna Diosig), este atestat la 1285 sub forma *Waiuada*, iar la 1291: *Voyada*¹³. În nord-vestul comitatului exista o aşezare *Chiniz* (1291: *Kenez*) care astăzi se numeşte *Voievozi*¹⁴. Un alt sat *Voievozi* (comuna Popeşti), în munţii Plopişului, deşi este atestat la 1406 sub denumirea de *Almaszegh*, există dovezi arheologice asupra locuirii perimetrului aşezării încă din veacurile XI—XIII¹⁵. O altă aşezare, pe teritoriul R.P. Ungare, dispărută azi dar tot în comitatul Bihor, a fost şi *Quenes* pomenită sub această denumire încă la 1220, cunoscînd apoi şi alte forme de atestare: *Kynys* (1279), avînd acum şi un „*Marcellum sacerdotem*“, un stăpîn *Serefil comes* şi o biserică cu hramul Sf. Nicolae¹⁶, la 1291 atestată sub forma *Kenes*. Aici au stăpînit pînă pe la

⁹ În legătură cu așa zișii cnezi și cnezatele lor pomenite de Rogerius în *Carmen miserabile* (I. Teoran, *Cnezatele și scaunele de judecată românești menționate de Rogerius în „Carmen miserabile” 1241—1242*, Beiuș, p. 26 și urm.) vezi A. Decei „*Canesii*” călugărului Rogerius, în „*Omagiu lui Ioan Lupăș la împlinirea vîrstei de 60 de ani — august 1940*“, Buc., 1943, p. 211—220. Problema „canesi”-lor lui Rogerius dezbătută de Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Cluj, 1971, p. 162—163. Cu privire la prezența românească în Crișana înainte de 1241 vezi L. Borcea, *Biharea în evul mediu*, în „*Biharea — monografie arheologică*” (sub tipar).

¹⁰ O sinteză asupra originii și evoluției voievodatului și cnezatului românesc cu o amplă bibliografie vezi la N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Buc., 1980, p. 221—226, cu rezerve față de lucrările lui Iosif Kemény „un plăsmuitor remarcabil” (M. Holban, *Variații istorice în problema cnezilor din Transilvania*, în „*Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*“, Buc., 1981, p. 214. Cu privire la românii din Bihor vezi o bibliografie la S. Dragomir — S. Belu, *Contribuții la istoria așezărilor românești din Munții Apuseni* (secolele XIII—XIV), în „*Cumidava*“, II, 1968, p. 71.)

¹¹ Doc. val., p. 194—195.

¹² Arhiva Națională Maghiară, Mohács előtti gyűjtemény, Q szekció, Dl. 1267 (în continuare: ANM, Q).

¹³ C. Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, Buc., 1967, p. 223 (în continuare: Suci); Jakó Zs., *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Bdp., 1940, p. 377 (în continuare: Jakó).

¹⁴ *Ibidem*, p. 272.

¹⁵ R. Popa, *Valea Bistrei în secolele XIII—XIV. Cercetări documentare și arheologice în nordul Bihorului*, în „*Centenar muzeal orădean*“, Oradea, 1972, p. 218—219.

¹⁶ Ortway T., *Geographia ecclesiastica Hungariae*, vol. II, Bdp. 1892, p. 534.

1409 familiile de cnezi Neștean și Tulcan, după care satul a ajuns prin desherență în posesia familiei Csáki de Cheresig¹⁷. La acestea mai adăugăm și Voivodești, așezare dispărută, lângă Archiș (județul Arad), atestată la 1599 (*Vajdafalva*), sau Nimăești care la 1552 era cunoscută tot sub forma *Vajdafalva*¹⁸. Ultimele două toponime indică faptul că în satele respective își aveau reședința voievodul satelor din zonă.

Toponimia a păstrat amintirea și a unei alte instituții specific românești în Bihor: crâinicia. La 1508 sînt atestate documentar două așezări, una pe valea Crișului Repede și alta pe pîriul Topa, mai jos de Dobrești. Este vorba de Josani (*Cranykfalwa*) și Crincești (*Kraynikfalva*)¹⁹.

Se impune o constatare privind răspîndirea geografică a toponimelor legate de existența instituțiilor românești: prezența lor pe întregul spațiu al Bihorului, atît în zona de deal cît și în cea de șes.

Teritoriul subordonat unui voievod apare sub denumirea de *voievodat* (1374: „...*super divisione woyvodatus*...”²⁰; 1283—1285: „...*in pertinentiis wayvodatus de Gyepes*...”²¹), dar cel mai des de *pertinentia* (la care se adaugă de obicei localitatea de reședință a voievodului ei: Beiuș, Rogoz, Cărăsău etc.) sau de districte (*districtus*). Cu timpul aceste districte au fost acceptate ca unități administrative componente ale comitatului Bihor.

„Pertinențele” erau subdiviziuni teritoriale acceptate de către administrația locală, eventual cu mici modificări, pentru a facilita stringerea dărilor. Ele țin seama de vechile uniuni de obști, constituite după criteriul geografic în care apropierea avea rolul primordial. În părțile de sud ale Crișanei se cunosc următoarele „pertinențe” românești la sfîrșitul veacului al XVI-lea:

— **Suplac:** tîrgul (*oppidum*) Suplac, Ginta, *Felseo Seleste*, Lakottya, *Szekefalva*, Prisaca, Șoimi²².

— **Cărăndeni:** Sorbanfalva, *Nyiress*, Cărăndeni, Cărănzal, *Iharpataka*, *Buzafalva*, Gepiș, *Tatamirfalva*, Hodiș.

— **Cărăsău:** Ursad, Poclusa, Hodișel, Ciunțești, *Topafalva*, Cărăsău de Jos, Cărăsău de Sus, *Szigethy*²³.

— **Rogoz:** Olcea, Călacea, Ucurișu Românesc, Ucurișu Unguresc, Herna, Șiad, *Sypolt*.

— **Beliu:** Secaci, Agriș, Tăgădău, Neagra, Hășmaș, Groșeni, Birzești, Cărăndu Mic și Cărăndu Mare, Nermiș, Voivodeni.

— **Dalom:** Dalom, Belfir, Tinca, Husasău.

¹⁷ Csánki, I, p. 612.

¹⁸ Jakó, p. 388; Suciu, II, p. 427;

¹⁹ Jakó, p. 288; Suciu, I, p. 177, 318.

²⁰ Doc. val., p. 531.

²¹ *Ibidem*, p. 532.

²² La 1374: Petid și Cheșa. Suplacul și Ginta, atestate documentar prima oară în 1291—1294 și, respectiv, 1213 sînt așezări de colonizare maghiară dar implantate într-o zonă intens românească au fost asimilate.

²³ În conscrierea din 1582 apare la „pertinența” Dalom.

Satele cele mai numeroase erau însă în pertinențele Beiușului (*pertinentia Belenes*), fapt care a determinat subîmpărțirea lor unor crainici însărcinați cu stringerea dărilor și care au evoluat acum de la funcțiile de executori ai sentințelor scaunelor de judecată, la cele de dregători. Astfel la 1582 existau în părțile Beiușului trei crâinicii:

— a lui Petru Banda din Broaște: Săliște (de Beiuș), Saca, Mochiola, Talpe, Mizieșul de Jos și de Sus, Teleac, Budureasa, Burda, *Szentfalva*, Cresuia, *Citbofalva*, *Kis Kövesd*, Beiușele, *Nagy Kosar*, Pietroasa, Co-ciuba Mică, Gurani, Brădet, Valea de Jos, Dumbrăvani, *Hollopatak*, *Cso-mafalva*, Vașcău de Jos și de Sus, Buntești, Lelești, Poienii de Jos, Ferice, Poienii de Sus, Țigănești, Pocola, Broaște, *Gemfalva*, Săud, Resz-toka, Giulești;

— a lui Matei Frissa din Craiva: Călugări, Sohodol (azi Izbuc), Cărpinet, Leheceni, Hotărel, Șuștiu de Jos și de Sus, Lunca, Burdești, Criș-tior, Săliște;

— a lui Nicolae Grosa din Șchei: Rieni, Pântășești, Petrileni, *Szavoyen*, Ghighișeni, *Voyen*, *Szatfalva*, Lazuri, Băleni, Totoreni, Hirsești, Șchei, Seghiște, Hinchiriș, Cusuiuș, Valea de Sus, Mierag²⁴.

În pertinențele Beliului este amintit un „*connumerator Stephanus Corna crainicus*”²⁵. Aproximativ aceeași situație se înregistrează și la 1600, doar crainicii sînt alții. Se adaugă însă grupul satelor aparținînd minelor mici de fier și de cupru (*ad malleum fodinae ferreae et cupri pertinentes*): Boy, Craiva, Șuștiu, Briheni, Ursești, Sohodol, *Keompeols-boy*, Foltești-Jucani, Valea Neagră, Vărzarii de Jos și de Sus, Poiana, Băița, Finațe, Sighiștel, Cîmpanii de Sus și de Jos²⁶. În toate aceste sate se înregistrează doar trei cnezi (în Finațe, Cîmpanii de Sus și de Jos), toți fiind și posesori de moară în satele respective. În afară de cei trei crainici amintiți la 1582 în registrul de dări al satelor ce aveau obligații față de cetatea Oradea, o parte a veniturilor din oi și porci reveneau voievodului Gheorghe de Urviș, singurul depistat de noi ca purtînd un astfel de titlu și care își întindea autoritatea asupra întregului teritoriu.

În lipsa datelor nu putem urmări evoluția formațiunilor mai sus enumerate din punct de vedere al numărului satelor componente. Doar în cazul districtului Suplac putem face o comparație. Astfel, dacă la 1374 numărul satelor românești era aici de 9, la 1581—82 era 10 dar ca întindere se divide, districtul pierzînd părțile sale de-a lungul apei Holodului și din zona de confluență cu Crișul Negru, care vor constitui separat „pertențele Cărăsăului”. Informații și mai vechi precizează că la 1366, cu ocazia unei împărțiri, 50 de case sînt amintite ca fiind o

²⁴ Arhivele Statului Oradea, Fond episcopia romano-catolică, dosar 2617, p. 180—202 (în continuare: ASO, Fond E, d. 2617).

²⁵ *Ibidem*, p. 203.

²⁶ D. Prodan, *Domeniul Beiușului la 1600*, în „*Anuarul Institutului de istorie din Cluj*”, V, 1962, p. 90—108; ASO Fond E, d. 2416, p. f. 28 v și urm.

parte din cnezatul lui Tihomir de pe valea Ghepișului²⁷. Ceva mai tirziu, la 1393, aflăm că aici existau 6 sate românești²⁸.

Marea invazie tătaro-mongolă din 1241, epidemiile din tot cursul secolului, ciuma din 1347—1348, au făcut ca rîndurile populației să scadă foarte mult. Episcopia catolică și capitlul și-au văzut pămînturile nelucrate iar veniturile serios diminuate de scăderea numărului contribuabililor. Din această cauză episcopia încearcă să atragă populație pe domeniile sale, intensifică procesul de subordonare a obștii, caută să stimuleze roirile de populație acordînd avantaje economice și politice (religioase) voievozilor și cnezilor. Astfel la 17 iulie 1349 episcopul Demetrius, dorind să atragă populație „nouă” în zona Holodului, dă dreptul voievodului Petru din Vintere „*filio Stanislai, iudici eiusdem ville*” să țină acolo un preot român („*unum presbiterum Olachalem*”), scutindu-l de orice fel de dări („*sine omni collecta et exactione*”) față de episcopie²⁹. O încercare similară de a atrage populație românească se înregistrează la 1341 cu ocazia împărțirii unor moșii între familiile nobiliare Hont-Pázmány și Cybok cînd, amintindu-se așezările Aștileu, Chistag și Ortiteag, se pomenește pîriul Aștileu pe marginile căruia „magistrul Nicolae sau urmașii săi să aibă voie slobodă de a așeza români” (*Olacos congregandi pro se habeant facultatem*)³⁰.

Mult mai puternică decît feudalii laici și în permanență luptînd cu ei, episcopia catolică orădeană a reușit abia la sfîrșitul veacului al XIII-lea să-și impună autoritatea în fața celor cîțiva mari feudali care stăpîneau, e adevărat, posesiuni foarte întinse aici, dobîndite prin danii regale. Astfel, după 1241, familia Geregye cuprindea în domeniul său întregul teritoriu cuprins între Barcău și Crișul Repede cu toate dealurile și Munții Plopișului, de la Piatra Craiului și pînă aproape de Oradea. Este epoca în care se construiesc cetățile feudale din zonă: Adrian, Șinteu, Bologa, Diosig, iar episcopia ridică pe cea de la Finiș, în mijlocul domeniilor sale, în special pentru paza minelor cuprifere și aurifere de la Băița dar mai ales pentru a face față nemulțumirii obștilor românești față de noii stăpîni³¹.

La 1294 satele de pe cursul mijlociu al Crișului Negru s-au raliat voievodului Roland al Transilvaniei care asedia cetatea Finiș. Din ultimatumul dat de voievod celor din cetate rezultă că acesta avea de partea

²⁷ Doc. val., p. 194—195.

²⁸ Jakó, p. 132.

²⁹ Bunyitay V., *A váradi püspökség története*, vol. I, Oradea, 1883, p. 192 (în continuare: Bunyitay); Doc. val., p. 114; DIRT, vol. IV, p. 491.

³⁰ Nagy J., *Anjoukori okmánytár*, vol. IV, Bdp. 1881, p. 78; Hurmuzaki-Densușianu, I/1, p. 666, Doc. val., p. 84—85; DIRT, vol. IV, p. 13—15.

³¹ Fügedi E., *Vár és társadalom a 13—14. századi Magyarországon*, Bdp., 1977, p. 34, 40.

sa pe toți românii și ungurii care locuiau în zonă. Retragerea oamenilor episcopului care se adăposteau în cetate era împiedicată în drumul spre Oradea de obștile sau uniunile de obști aflate la nord de Finiș, între care și cele care păzeau prisăcile (*indagines*) de la Solumus (Șoimuș-Petreasa) și dincolo de care se aflau satele voievodatului de Remetea dar tot aici, spre nord-est, se aflau „pertinențele Suplacului” compuse la 1374 din nouă sate românești și două ungurești³². Sate românești de pe valea Crișului Repede au intrat cu un deceniu înainte în sfera de referire a documentelor în urma unui diferend de proprietate între diverși membri ai familiei Rátót. Astfel, la 1283, contrar dorinței lui Mathias, fiul banului Roland, mai multe sate, între care „*possessiones Wylak, Kuesd et Olahteluk vocatas in comitatu Byhoriense existentes*” sint adjudecate fraților acestuia. Documentul se referă la Uileacu de Criș, Cuiేశd și *Olahteluk*, ultima dispărută dar care cu siguranță era o așezare românească, dacă nu cumva și celelalte două³³. Cele trei sate au fost cumpărate de trezorierul Dominic, bunicul părților ce se judecau, încă înainte de 1240, cînd acesta a fost comite de Bihor³⁴.

În prima jumătate a secolului al XIV-lea sînt atestați în documente primii voievozi. La 1326 este amintit domeniul Hodiș (*Hudus*) pe riul Hodișel (*Hudus*) „avînd mulți locuitori — unde e așezat și locuiește voievodul Negul — dimpreună cu locuitorii ei și cu o moară aflătoare acolo pe riul numit . . . , vecină și în hotar cu moșia Holod, care este a episcopiei de Oradea, pentru ca să o aibă și să o țină între semnele de hotar mai jos scrise³⁵. Petru, voievodul de Vintere, amintit de noi mai sus, este menționat la 1349 în legătură cu dreptul acestuia de a ține un preot român³⁶.

Intr-un diferend iscat între Ioan, voievodul de Beiuș (*Iwan, wayuoda de Bulenus*) și frații săi Boch și Balc, pe de o parte și Nicolae fiul lui

³² Doc. val., p. 42—43; DIRT, vol. II, p. 404—405; Bunyitay V., *A váradi káptalan legrégibb statutumai*, Oradea, 1886, p. 36—37: „*In districtu vero de Zeplak villam Pethegd totaliter, et villam Kesehaza similiter totaliter, iste sunt Ungaricales; item villas Olahales infrascriptas, scilicet: Vyzath, Dombrawytza, Karazou superiorem, Karazou inferiorem, Machahaza, Lazloughaza, Harna superiorem, et aliam Harna inferiorem*”.

³³ Doc. val., p. 27—28; DIRT, vol. II, p. 245—246.

³⁴ Doc. val., p. 28 (nota nr. 3). Vezi conflictul din 1283 explicat și la M. Holban, *În jurul publicării recente a unor documente inedite din secolul al XIII-lea privitoare la românii din Transilvania*, în „*Studii — revista de istorie*”, nr. 4, 1966, p. 767 care combate afirmația lui Györfly Gy., *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez*, în „*Történelmi Szemle*”, nr. 1—2, 1964, p. 10, că documentul ar fi fals și, potrivit căruia, un alt document, din 1324, care prezintă o nouă etapă a împărțelii ar fi, singurul, real.

³⁵ Documentul a cunoscut numeroase ediții: Nagy J., *op. cit.*, vol. II, p. 238; *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család levéltára* (Codex diplomaticus comitum de Nagy Károlyi), vol. I, Bdp., 1882, p. 64; Hurmuzaki Densușianu, vol. I'1, p. 598; Doc. val., p. 66; DIRT, Veac. XIV, vol. II, p. 176—177. În descrierea hotarelor satului Hodiș sînt menționate următoarele toponime: riul Tupatheluke (Locul lui Tupa), Hudus, Arkuspothaktuwe (obirșia pîrului cu șanț).

³⁶ Bunyitay, vol. I, p. 192; Doc. val., p. 114; DIRT, vol. IV, 1341—1350, p. 491.

Cîndea de Zlatna și frații săi, avem o confirmare a existenței unui voievodat, cel al Beiușului, la 1363³⁷.

În iunie 1366, cu ocazia împărțirii bunurilor lui Toma fiul lui Laurențiu de Tileagd (*Telegdi*) și ale lui Laurențiu, fiul lui Ioan de Mindszent, sînt amintite satele de pe valea Ghepișului, la nord de Tileagd, cunoscute sub numele de „districtul Luncii” (*Lok, Lakság*), care fac parte din cnezatele lui Tihomir și Maximian³⁸. Documentul precizează că cincizeci de case din cnezatul lui Tihomir se iau și împreună cu cnezatul lui Maximian, sînt date lui Laurențiu iar partea rămasă este atribuită magistrului Toma³⁹. Ceva mai tîrziu, la 1399, aflăm că posesiunea *Lok* cuprinde șase sate românești (*possessionem Lok, in qua sex villae valakales haberentur*), acestea fiind: *Bazvarahaza, Ladahaza, Zagalusdragmushaza, Mirizlohaza, Zomayonhaza*⁴⁰.

Un document emanat din cancelaria episcopiei orădene amintește în 1374 pe voievozii Nicolae și Mihai între care intervine un proces de împărțire a bunurilor („*inter Nicolaum Woyvodam filium Wikani de villa Kerestienfalva ex una, et Michaelem filium Petri de eadem parte ex altera super divisione woyvodatus villarum nostrarum infrascriptarum discordia et litis materia in tantum exorta fuerat, quod etiam iidem occasione eiusdem divisionis in nostri presentiam devenisset*”) ⁴¹. Împărțirea se face astfel: lui Nicolae fiul lui Vulcan (=Vilcan) satul *Bonafalva* iar celuilalt Toplița, azi Forosig. Al treilea sat, *Kerestienfalva*, în posesiune comună⁴². Se amintește aici pîrîul Hodișel pe care se află o moară. Nu este exclusă posibilitatea să fie vorba de același cadru geografico-demografic ca în documentul din 1326 în care este pomenit voievodul Negul.

³⁷ Fejér G., *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol. VII/3, p. 48 și IX/3, p. 364; Hurmuzaki-Densușianu, vol. I/1, p. 304 și I/2, p. 75. În Doc. val., p. 163, se menționează că documentul a fost publicat prima oară de către Fejér dar în această ediție a fost datată, dintr-o eroare, în anul 1263. Mai tîrziu editorul dîndu-și seama, a reeditat documentul. La Hurmuzaki-Densușianu, datarea este 1263. În document sînt amintiți părinții părților în litigiu *Bikach* și *Roman*. Numele *Bikach* s-a păstrat în denumirea satului *Bicaci* (comuna Cefa), atestat prima oară în 1291—1294 sub forma *Bykach* (Suciu, p. 77).

³⁸ Doc. val., p. 194—195.

³⁹ *Ibidem*. Editorii documentului identifică eronat *Lak* cu Poșoloaca. Suciu, I, p. 368 confundă cu Luncșoara com. Așeu. Vezi L. Borcea, *Considerații pe marginea reglementării urbariale a satului Luncșoara (1772)*, în „*Crisia*”, V, 1975, p. 251—252.

⁴⁰ Jakó, p. 132.

⁴¹ Doc. val., p. 531.

⁴² *Bonafalva*, așezare dispărută, atestată și la 1334 (Suciu, II, p. 301); *Kerestienfalva*, se afla, după cum arată documentul, pe riul Hodișel; *Toplicha* (=Toplița), suferă o modificare prin traducere slavonul Топли дînd maghiarul *forro* ambele însemnînd „fierbinte”. În conscrierea din 1552 satul Forău este atestat sub forma *Toplytza* (Suciu, I, p. 245). Antroponimul *Vulcan, Vilcan* reprezintă o traducere a slavonului вълк = lup, deci o traducere a numelui Lupu, foarte frecvent la românii din toate zonele țării. Vechimea acestui nume nu poate fi contestat. El se găsește și în Registrul de la Oradea (DIRT, vol. I, 1075—1250, procesele verbale nr. 95 și 315).

În timpul episcopatului lui Ioan Zudar (1383—1395) este înobilat Gheorghe voievodul de Gepiş, dăruindu-i-se şi satul *Elyefalva*, dania fiind reîntărită în 1411 de Andrea Scolari lui Gheorghe şi fraţilor săi, Luca şi Petru. Voievodul Gheorghe primea dreptul ca, în voievodatul de Gepiş, în orice sat, să ocupe zece sesii (probabil intravilane) libere (*decem sessiones liberas sibi occupare possit et valeat*). În satul *Elyefalva* avea dreptul la toate foloasele şi veniturile, mai puţin „*decimis, quas pro nobis et ecclesie nostre prefate reservamus*”⁴³. El este astfel tratat „*adinstar ceterorum nostrorum wayvodarum et predialium seu nobilium dicte ecclesie nostre Waradiensis*”⁴⁴.

În 1392, regele Sigismund acordă cu titlu de *nova donatio* comitelui Ioan, Fiul lui Benedict de Kapulya, jude regal şi stăpîn al domeniului cetăţii Şinteu, posesiunile *Chanad*, Borod (*Magiorbarod*), Borozel (*Olahbarod*) Cetea (*Chaclyas*), Corniţel (*Chormel*) şi Valea Mare (*Nogpatak*), rămase prin moarte fără urmaşi a voievodului Petru fiul lui Komorzowan⁴⁵.

Constatăm că satele românilor bihoreni apar în documentele medievale înainte de atestarea cnezilor şi voievozilor săi. Feudalitatea maghiară a luat act deci în primul rînd de existenţa aşezărilor româneşti fără să cunoască organizarea lor, abia mai târziu, într-o etapă următoare, sînt atestaţi conducătorii acestor obşti. Această constatare exclude posibilitatea ca episcopia să fi luat contact la început cu cnezii şi voievozii acordîndu-le avantaje şi recunoscîndu-le funcţiile în schimbul atragerii de sate româneşti în Bihor⁴⁶, fenomenul fiind invers — în primul rînd contactul cu satele găsite aici şi abia apoi procesul destul de anevoios de subordonare a obştii prin intermediul conducătorilor săi, cnezii şi voievozii.

2. Evoluţia condiţiei sociale a voievodului şi cnezului

În tot cursul secolelor XIII—XVII puterea centrală, dar mai ales stăpînul feudal, a căutat prin toate mijloacele să împiedice formarea unei pături nobiliare româneşti. Astfel, la 1366, Ludovic I de Anjou nemulţumit de starea generală de revoltă din voievodatul transilvan, dă drepturi depline nobililor să alunge şi să răpună pe toţi răufăcătorii, mai ales pe români („*Fidelibus Nobilibus Nostris et Nostrae Terrae Transilvaniae ad exterminandum seu delendum de ipsa Terra Malefactores qua-*

⁴³ Bunyitay V., *Biharvármegye oláhjai s a vallás-unió*, Bdp., 1892, p. 15—17.

⁴⁴ Doc. val., p. 532.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 427—428. Între satele Tomnatic (com. Vadu Crişului) şi Zece Hotaie (com. Şuncuiuş) se află cătunul Cămărzana care păstrează numele voievodului Komorzowan.

⁴⁶ Această părere a fost lansată de Bunyitay V., *op. cit.*, p. 6 şi reluată apoi şi de alţii.

rumlibet Nationum, signanter Olachorum, talem de plenitudine Regiae Nostrae potestatis, et gratia speciali concessimus libertatem“)⁴⁷. Diploma căuta să stabilească următoarea structură socială a locuitorilor obștei românești: a) cnezii nobili întăriți în cnezatele lor prin „scrisoare regească“; b) cnezii de rind, socotiți ca juzi sătești; c) românii de rind⁴⁸.

Prevederile documentului sînt grave pentru evoluția următoare a societății românești din Transilvania deoarece condiționau existența unei pătri nobiliare românești de recunoașterea ei prin decret regal. Potrivit stipulațiilor, un cnezat nu putea avea ca nobil recunoscut decît un singur cnez, restul fiind iarăși cîte unul în fiecare sat, asimilat cu calitatea de jude sătesc, pentru ca ceilalți să fie asimilați cu condiția de țărani iobagi.

Situația voievozilor și cnezilor era diferită pe domeniile episcopiei și capitlului orădean în comparație cu a celor de pe domeniile nobililor laici. Avem o situație mai clară pentru prima categorie unde însăși administrația domenală a fost mai judicios organizată, unde activitatea bisericii tindea spre scopuri mult mai subtile decît profitul material. Politica de catolicizare viza în primul rînd pe voievozii și cnezii satelor. Încă în cursul secolului al XV-lea unii cnezii și voievozi au fost asimilați cu nobilii prediali sau ecleziastici ceea ce însemna nu atît o recunoaștere cît o degradare a calității lor, deoarece „predialii“ dețineau pămîntul cu titlu ereditar în linie masculină în timp ce dreptul de proprietate rămînea rezervat seniorului, cnezul sau voievodul avînd obligația de a sluji acestuia cu arma⁴⁹. Dacă în ce privește dreptul de succesiune situația lor era asemănătoare cu a celorlalți nobili, în schimb nu puteau să se adreseze jurisdicției comitatense ci numai stăpînului de pămînt. În momentul în care nu exista descendent în linie masculină, pămîntul cu toate așezările și veniturile sale rămîneau la dispoziția stăpînului. Așa s-a ajuns ca prin desherență (*defectum seminis*), la 1392, voievodatul Borodului să fie donat de către rege comitelui Ioan, fiul judeului regal Benedict de Kapulya⁵⁰, stăpînul cetății și domeniului Șinteu, domeniu din care mai făcuse parte. Așa se va fi întîmplat și cu alte formațiuni românești care și-au încetat existența.

Cnezii obțineau drept de proprietate atunci cînd lăzuiau pădurile stăpînilor⁵¹, întemeierea de noi sate prin roire fiind necesară datorită

⁴⁷ ANM, Q. DI. 1267 (copie simplă din sec. XV). Ediții: Zimermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch...*, vol. II, p. 256—259; Hurmuzaki-Densușianu, vol. I/2, p. 120; părți traduse la St. Pascu—VI. Hanga, *Crestomație privind istoria statului și dreptului*, vol. II, Buc., 1958, p. 127, 217. Diploma reprezintă „un moment însemnat în procesul de înlocuire a dreptului cutumiar cu dreptul feudal“ (St. Pascu, *op. cit.*, vol. I, p. 263).

⁴⁸ AMN, Q. DI. 1267: „... unus quisque Kenesus per Nostras Literas Regales, in suo Kenesionatu roboratus, pro uno vero Nobili acceptetur; communis... Kenesus, pro Villico Fidei Unius Fertonis computetur...“

⁴⁹ Bunyitay, vol. I, p. 150—151.

⁵⁰ Doc. vol., p. 427—428.

⁵¹ I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei*, Buc., 1938, p. 16.

sporului natural al populației (nevoia de ogor) sau datorită opresiunii feudale⁵². Recunoașterea unui singur cnez într-o așezare îi va fi determinat pe unii dintre ei să întemeieze sate noi, părăsindu-și așezarea de obîrșie. Astfel dacă la 1559 în Săud erau 7 cnezi, la 1570 existau aici 16, la 1582 nu mai erau decît 2⁵³, pentru ca la 1600 să nu mai fie decît un jude.

Deși în cadrul satului situația lor materială nu era întotdeauna deasupra celorlalți membri ai obștii, cnezii beneficiau și de alte surse de venituri cum ar fi dreptul deținerii de moară. Așa la Săud, în 1599, șapte cnezi nefiind în stare să-și reconstruiască moara pe riul Sebeș, cedează lui Ioan Popa din Poieni. Acesta dispunea de o jumătate din veniturile ei, a patra parte obligîndu-se să o cedeze cetății Oradea⁵⁴, cealaltă pătrime revenind cnezilor. La 20 aprilie 1570, 16 cnezi vînd aceluiași Ioan Popa o altă moară pe riul Sebeș pentru 45 florini⁵⁵. Nici de această dată foloasele nu aparțin în întregime cumpărătorului, vînzarea efectuîndu-se în condițiile de mai sus. Mori se înregistrează în proprietatea cnezilor și pe domeniul Beiușului la 1600, fiind foarte frecvente în urbariu precizările: „cnez cu moară“ (*kenez habet molam*)⁵⁶.

Pînă la mijlocul secolului al XVI-lea voievozii și cnezii din Crișana apar numai cu ocazia unor împărțiri de bunuri, delimitări de moșii, inobilări. Conscrierea din 1552 a satelor bihorene ne relevă o altă categorie, a celor stăpîni de porți în satele unde sînt. Această conscriere rămîne totuși departe de a oferi o imagine completă asupra instituției voievodale și cneziale căci nu precizează pe cei ce nu aveau titlurile recunoscute. Este ultima conscriere înainte de secularizarea bunurilor bisericii catolice care avea să urmeze la 1556 și după care relațiile de proprietate se schimbă fundamental în tot comitatul. Conscrierea de la 1552 prezintă comunități de sate, posibile uniuni de obști: *Sîntbenedict*, *Libanpatak*, *Drăgănești*, *Petrani*, *Căbești*, avînd în frunte pe voievodul Ștefan, satele voievodului Petru: *Bokorfalva*, *Vanchya*, *Remetea*, *Lazuri*, *Roșia*, ale lui Petru Mogha (e drept, fără a se preciza că este voievod): *Mochyola*, *Răbăgani*, *Forău* și *Lazuri*⁵⁷. Unii voievozi, prin căsătorie sau cumpărări de sate ajung să stăpînească și în alte părți. Astfel „*Petrus vajvoda Remethensis*“ avea trei porți la Beznea, în voievodatul Borodului⁵⁸ ca și

⁵² Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. II, p. 58.

⁵³ L. Moldovan, *Documente privitoare la istoria cnezilor din districtul Beiușului în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în „*Revista Arhivelor*“, nr. 2, 1960, p. 256 (în continuare: Moldovan, *Documente*).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 251, 256.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 253—254, 258.

⁵⁶ Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 46.

⁵⁷ ASO, Conscrierea din 1552, f. 18.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 8 v.

Matei voievodul de Meziad, tot aici trei porți⁵⁹. În Beznea deținea 14 porți, la 1552, Ștefan voievodul de Urviș.

Triumful Reformei în Crișana la mijlocul secolului al XVI-lea a determinat schimbări fundamentale în relațiile de proprietate. Dacă luăm în considerare că episcopia orădeană deținea la începutul acestui secol, împreună cu capitulul, 4 998 porți (43,71% din totalul de 11 437)⁶⁰, ne putem da seama de speranțele pe care și le-au pus atât marea nobilime cât și masele populare în secularizarea din 1556. Dar marea majoritate a bunurilor confiscate au constituit apoi domeniul fiscal al cetății Oradea care, conform, conscrierii din 1650, avea peste 150 sate răspindite în toată Crișana⁶¹. Ce s-a întâmplat cu voievozii, cnezii și cu obștea sătească românească? Cei de pe domeniile fiscului, din satele grupate în jurul cetăților, nu și-au schimbat decât stăpînul. Nu poate fi contestat faptul că s-a îmbunătățit procentul miciei nobilimi și că, pe de altă parte, era necesar ca cetatea Orădiei, ajunsă principal bastion al apărării hotarelor de vest ale Principatului Transilvaniei, să dispună de o puternică bază materială provenită din dări. Din cele șapte mari familii nobiliare care dețineau în 1552 un număr de 3 406 porți (29,79%), peste șapte ani a rămas o singură familie, a lui Ștefan Bocskai, care deținea în 1559 un număr de circa 2 867 case, ceea ce reprezenta 23,30% din totalul caselor existente în comitatul Bihor. Deși o comparație este riscantă, unitatea impozabilă fiind diferită (în 1552 — poarta iar în 1559 — casa), putem aprecia că schimbări fundamentale nu s-au produs în favoarea miciei proprietăți dar nici în a celei mari care, după cum am văzut, s-a restrîns⁶².

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea a continuat procesul de deposedare a voievozilor și cnezilor de titlurile și atribuțiile pe care le aveau. Dieta de la Turda din 1548, precizase din nou că pe o moșie este recunoscut doar un singur cnez, redus la drepturile unui jude sătesc, fiind scutit de darea *quingagesime*⁶³. Totuși cnezii continuă să-și declare titlurile care apar și în registrele de dijmă ale cetății Oradea dar numărul lor scade în ultimii ani ai secolului. Astfel la 1600, descendenții cnezilor de la 1581 și 1582 din Poienii de Sus poartă deja titlul de juzi ceea ce înseamnă nu numai înlocuirea titlurilor ci și limitarea atribuțiilor

⁵⁹ *Ibidem*. Voievozii de Urviș, Ștefan și fiul acestuia Gheorghe au deținut în tot cursul secolului al XVI-lea posesiuni în părțile Beznei și ale Borodului. Gheorghe, ultimul despre care avem cunoștință, era căsătorit cu Ana Baranczy. Aceasta după moartea lui, circa 1591, s-a căsătorit cu Grigore Ugray, vicecomite al comitatului Bihor, intrînd în proces cu Ștefan Caba din Beznea pentru niște sesii iobăgești de aici, care aparținuseră soțului ei, fostul voievod de Urviș (ASO, Fond Ugray-Bölönyi, dosar 1, f. 8, 27, 48, 70, 72, 74).

⁶⁰ Lukinich I., *Erdély területei változásai a török hódítás korában*. Bdp., 1917, p. 146—147.

⁶¹ *Monumenta Comitalia Regni Transsylvaniae*, vol. IX, p. 105—106 (în continuare: MCRT).

⁶² Lukinich I., *op. cit.*, p. 147—148.

⁶³ ANM, Q, Dl. 37032: „*Item in singulis possessionibus unus tantum Kenesius (idest Judex Pagensis) relinquatur qui a solutione quingagesimae erit liber*“.

la nivelul satului și prin aceasta pierderea unora din ele. Este posibil ca acum să se insiste din partea autorităților domeniiale asupra principiului rotirii juzzilor dintre toți locuitorii așezării pentru a nu se crea o pătură cu prea multe libertăți și scutiri. În acest sens pledează și exemplul de mai sus când în loc de 7 familii de cnezi (la 1582), rămân numai 2 jurați (1600)⁶⁴.

Unele familii păstrează vreme îndelungată funcția de cnez. Astfel la 1581 în Lunca exista un cnez cu numele de Nicolaus Moss. Un cnez cu același nume exista aici și la 1600 ceea ce poate însemna dacă nu neapărat aceeași persoană, cel mult tatăl și fiul⁶⁵. La fel în *Gemfalva* în 1581 și 1582 cnez este Theodorus Thatar, pentru ca la 1600 să fie Tatar Tuador⁶⁶. La fel în Valea de Jos între 1581—1600, găsim în fruntea așezării familia Brebe, chiar dacă în urbariul din 1600 apare sub forma Breban⁶⁷. La Rieni, în 1582, cnezul Joannes Koch este unul din cei 12 cnezi jurați ai scaunului de judecată al Beiușului pentru ca, la 1600, Koch Lupaș să fie cnezul așezării⁶⁸. Familia cnezilor Bonta (Bunta) o găsim în Poienii de Sus cu acest titlu la 1568, 1575, 1581 și 1600, deci pe o durată de 32 de ani, chiar dacă la 1600 nu mai sînt decît juzzi⁶⁹. La Budureasa se înregistrează un caz asemănător: la 1581 și 1582 Georgius Illye este cnez pentru ca, la 1600, așezarea să nu mai aibă nici unul deși la 1582 din cei 14 capi de familie numai 4 nu dețineau acest titlu⁷⁰. În Broaște (*Bikafalva*) la 1581 era crainic Petru Banda pentru ca, la 1600, să se precizeze că „*judicem non habent*“. Nu au însă nici cnez deși există un Banda Petriko⁷¹, care trebuie să fie cel din 1581.

În cursul războaielor de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor, rolul voievozilor și cnezilor a crescut. Ei se manifestă ca niște adevărați căpitani conducători de ținuturi permițîndu-și să urmeze o linie politică proprie în raporturile cu ceilalți feudali. Astfel la 1600, vicecăpitanul de Oradea, Ștefan Stepan, își exprima nemulțumirea că unii voievozi din sudul Crișanei se supun mai degrabă lui Mihai Viteazul și căpitanului cetății Ineu decît Oradiei. Sînt nominalizați acum: voievodul Petru din Archiș, voievodul Ștefan din Săliște, voievodul Petru din Hășmaș, voievodul Nicolae și Andrei Nicodemus din Botfei, soția voievodului

⁶⁴ ASO Fond E, d. 2617, p. 189; d. 2416, f. 15.

⁶⁵ ASO Fond E, d. 2614, p. 106; d. 2416, f. 22.

⁶⁶ ASO Fond E, d. 2614, p. 111; d. 2617, p. 190; Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 76.

⁶⁷ ASO Fond E, d. 2614, p. 109; d. 2617, p. 186; d. 2416, f. 16 v; Prodan *Domeniul Beiușului*, p. 78.

⁶⁸ ASO Fond E, d. 2614, p. 107; d. 2617, p. 195; d. 2416, f. 20 v; Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 86.

⁶⁹ ASO Fond E, d. 2614, p. 110; d. 2617, p. 189; d. 2416, f. 15; Moldovan, *Documente*, p. 257, 261.

⁷⁰ ASO Fond E, d. 2614, p. 113. d. 2617, p. 181—182; Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 66—67.

⁷¹ ASO Fond E, d. 2617, p. 190; Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 81.

din Clit⁷². Mihai Viteazul a numit dintre acești voievozi, unii cu o bogată experiență militară, în funcții de căpitani de cetate⁷³.

La 1623, cu ocazia preluării domeniului cetății Șinteu de către Gavrilaş Movilă, fostul domn al Țării Românești⁷⁴ sînt amintiți ca martori alături de nobili unguri și voievozi români: Ioannes Czécskey în Țețchea, Petrus Peter în Chistag, Ioannes Iház (=Ias) în Aștileu de Sus, Georgius Kiss în Peștere, Krathoné (=Krachone, Crăciune) Zarca (=Sarca) din Butani, Koszta (=Costea) Juga din Șuncuiș, Michael Moga din Topa. Alături de acești voievozi sînt citați și „*Ioannes Sztanczul, iudice*” în Josani și „*Volfgang Dobos, iudice*” în Subpiatră⁷⁵. Înșirarea juzilor alături de voievozi precum și stricta vecinătate a așezărilor ne determină să apreciem că, în fapt, avem și în acest exemplu o dovadă a aducerii la același numitor a celor două funcții în cadrul obștii.

Într-o altă zonă, pe valea Almașului (între Crișul Repede și Barcău), la 1625, existau șapte sate românești (Sirbi, Fegernicu Mare și Mic, Chioag, Almaș, Burzuc și Șuștorogi) precum și patru sate ungurești (Sălard, Kis Adorian, Uyfalú, Benke). Conscrierea precizează că cele șapte sate românești au un voievod și un jude: Vajda Gabor voievod în Chioag și iudex Szamok Istvan⁷⁶.

Procesul depozedării voievozilor și cnezilor de tiluri este oglindit și de unele prevederi ale dietelor din prima jumătate a secolului al XVII-lea. În dieta de la Bistrița (29 septembrie — 21 octombrie 1622), principele este solicitat să intervină pentru a stabili atestarea unor nobili prediali⁷⁷. Hotărârile dietei de la Alba Iulia din 13 mai — 10 iunie 1635 constatau că există numeroase plîngerî împotriva provizorului cetății Oradea, reprezentant al fîscului în calitate de administrator, care nu recunoaște drepturile unor voievozi și cnezi. Se decide acum ca acei care au obținut titlul de nobili să-și dovedească dreptatea (*producalják igazságokat*) cu ocazia vizitei principelui Gheorghe Rákóczi I la Oradea⁷⁸. Acesta a confirmat la 1638 vechile scutiri ale preoților români date de Sigismund și Gabriel Báthori la începutul secolului al XVII-lea, pentru ca, la 30 septembrie 1641, să întărească pe preotul Avram din satul Burda ca episcop al românilor din Bihor. Aducînd la cunoștința tuturor, nobili și slujbași ai comitatului, el nu uită să se adreseze: „... *item vajvodis, keneziis, kraynikiiis, iudicibus et aliis tam secularis quam ecclesiastici status Valachis quarum-*

⁷² L. Borcea, *Contribuții la istoria politică a Bihorului în epoca lui Mihai Viteazul (1598—1606)*, în „*Crisia*”, V, 1975, p. 110.

⁷³ O. Lupaș, *Voievozi și cneji români în județul Arad*, Arad, 1941, p. 18.

⁷⁴ L. Borcea, *Satele din Bihor ale lui Gavrilaş Movilă și Constantin Șerban*, în „*Crisia*”, VII, 1977, p. 105.

⁷⁵ ASO Fond E, d. 552, p. 71—72.

⁷⁶ *Arhiva Națională Maghiară*, Csáki család levéltára, Conscriptio et Urbarium Bonorum nonnullorum Adorianensium, Fasc. 10, nr. 15, f. 40—42 (în continuare: ANM, C et U.B. Adorianensium).

⁷⁷ MCRT, vol. VIII, p. 110.

⁷⁸ *Ibidem*, vol. IX, p. 429.

libet possessionum incolis...⁷⁹. Documentul este o dovadă că instituția voievodală și cnezială nu s-a stins, că ea și acum precerea ierarhic instituția crâiniciei și a juzilor așezării⁸⁰.

În anul 1660 Bihorul a ajuns sub stăpânire otomană odată cu căderea cetății Oradea în mina turcilor⁸¹. Sistemul de prestare al obligațiilor față de noii stăpâni, spahiii turci și administrația otomană, a readus puterea cnezilor din vremurile mai vechi. Obligațiile judeului sâtesc sînt precizate într-o scrisoare a lui Francisc Bialis Olasz, căpitanul cetății Șimleu-Silvaniei către principele Apafi:

— să strîngă darea sultanului (*császár adóját*);

— să strîngă darea pentru stăpînii de pămînt unguri și turci și să o ducă fie la Oradea fie în cea mai apropiată cetate a Principatului Transilvaniei;

— să vegheze asupra multor călători care trec prin sat;

— să impartă dreptatea între consăteni.

Căpitanul remarcă greutatea sarcinilor judeului și de aceea consideră că ar fi necesar ca aceștia „să fie scutiți de slujbe către stăpînul lor“ (*urok szolgálatjátul immunisok legyenek*). Din cauza dificultăților întîmpinate, desigur mai ales a celor de natură fiscală, judele își îndeplinește atribuțiile doar trei luni sau, cel mult, o jumătate de an⁸².

Putem conchide că în secolele XVI—XVII, voievozii și cnezii din Crișana au oscilat între condiția de nobili și aceea de iobagi: „Unii dintre ei au izbutit a se înălța în categoria nobililor, desfăcîndu-se de poporul din care au răsărit. Alții au rămas în legătură cu poporul devenind cu timpul iobagi ori menținîndu-se în calitate de mărunți voievozi locali“⁸³.

⁷⁹ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, 1599—1699, vol. I, Cluj, 1940, p. 213.

⁸⁰ O succintă privire asupra documentului, semnificativ pentru propaganda în spiritul Reformei care se degajă din el, ne permite să constatăm accentul ce se pune pe subordonarea episcopului român față de cel reformat precum și, mai îndeaproape, de protopopul și sinodul comitatens al Bihorului: „...*azon Burdanfalvi Abraham pap köteles legyen az Magyar Országí orthodoxus püspöktől ő kegelmetül közeleb penigh az Biharvarmegiei seniortul a partialistul dependálni mindenekben*...“ (p. 214). Ciudat ni se pare ca un principe al Transilvaniei să pună un episcop chiar român fiind, în subordinea unui episcop reformat al unei alte țări, a Ungariei, cu care atît Rákóczi cît și antecesorii săi au fost în stare de război, unul din cauzele participării Transilvaniei la războiul de treizeci de ani care încă nu se terminase, a fost și chestiunea religiei. O lămurire ar putea-o aduce un text asemănător cuprins în diploma dată de același în 1647 preotului Ioan din Țichindeal, pe care-l întărește în scaunul de protopop în niște sate din comitatul Alba. Printre condițiile ce i se pun este și: „5. *Hogy minden dolgokban az Magyar Orthodoxus Püspöktől hallgasson és fűgjön*“ (S. Dragomir, *Fragmente din cronica sirbească a lui Gheorghe Brancovici*, în „*Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*“, 1923, p. 39). Acesta trebuie să fie și sensul diplomei date preotului Avram din satul Burda.

⁸¹ Privitor la asediul Oradei și urmările lui vezi bibliografie la L. Borcea, *Un document inedit despre căderea Oradei în mina turcilor (scrisoarea din 31 august 1660)*, în „*Crisia*“, VI, 1976, p. 207.

⁸² Scrisoarea din 27 aprilie 1675, în „*Tört. Tár*“, 1894, p. 696.

⁸³ I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei*, p. 17.

3. Dări specifice obștei românești în Bihor

Cea mai veche mențiune privind obligațiile românilor din regatul feudal maghiar față de stăpîni este cea făcută într-o scrisoare din 1234 de către papa Grigore al IX-lea către regele Béla al IV-lea în care se cere: „vei sili pe susnumiții Walati să primească pe episcopul pe care zisa biserică li-l va fi dat și că *din veniturile pe care le strîngi de la ei*, îi vei da și «episcopului» venituri îndestulătoare” (subl. n. — L.B.)⁸⁴ Nici aici și nici în documentul din 1256 în care se vorbește de „dijmele din veniturile regale din partea secuilor și românilor, dijme din vite mari, mici și din orice fel de animale”⁸⁵ nu se amintește însă de *quingagesima ovium*. Abia diploma regală din 1293 referindu-se la reîntoarcerea „unor români veniți de pe alte moșii” să fie socotiți scoși cu totul și scutiți de orice bir și dare regală, „adică de cincizecime, de dijmă, sau de oricare alta”⁸⁶. Se vede încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea tendința de transformare, prin abuz, a *quingagesime* în dijmă. Este epoca în care această dare specifică românilor este treptat dublată de dijmă ea nemaiconstituiind de acum decît o dare simbolică.

În Statutele capitlului din Oradea (1374), sînt cuprinse obligațiile românilor care diferă de cele ale supușilor unguri deoarece „*subditos nostros Olachales qui ritu adhuc gentilitatis viventes, differunt omnino ab Ungaris in dandis collectis*”⁸⁷. Cea mai importantă dintre obligații era zeciuiala din oi care se lua în contul *quingagesime* (*decimam partem ovium suarum, ratione quingagesime*)⁸⁸, în a șaptea săptămînă după paști. De Sîntămărie mică (8 septembrie) de fiecare gospodărie (*mansio*) se dădea o oaie „*ac ratione descensus*”, simbolizînd dreptul de locuire, un fel de „preț al pămîntului”⁸⁹, iar în luna decembrie „*decimam porcorum suorum*”⁹⁰. Cnezii în schimb aveau obligații diferențiate, în funcție de înțelegerea stabilită cu episcopul (*Kenezii vero tam ad ovium, quam porcorum prestationem adstringuntur iuxta conventionem factam inter nos et eosdem*). În afara datului din porci și oi „*Kenezii singulariter de more consuetudo dant circa annis singulis medium lodicem*”⁹¹, *unum*

⁸⁴ DIRT, 1075—1250, vol. I, p. 275; Al Dobosi, *Un chapitre de l'histoire économique des roumains de Transylvanie. L'impôt roumain de la „quingagesima”, în „Revue de Transylvanie”, tome III, nr. 1, 1936, p. 75.*

⁸⁵ DIRT, 1251—1300, vol. II, p. 19.

⁸⁶ Bunyitay V., *A váradi káptalan...*, p. 44—45.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 401.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ Această dare era plătită înainte de 1241 și de o categorie distinctă a ungarilor, anume de către „*filiu iobagionum Sancti Regis*” despre care se spune că „*descensum comiti persolventium*” (DIRT, 1075—1250, vol. I, p. 65).

⁹⁰ Bunyitay V, *op. cit.*, p. 45.

⁹¹ O jumătate de pănură.

*philtrum pro sella*⁹² et *unum caseum*⁹³. Laolaltă toți românii de pe domeniul capîtlului trebuiau să dea de anul nou un cal⁹⁴.

Obligația de a da pănura și părul pentru șa a fost ridicată de episcopia orădeană la 1442 în schimbul promisiunii făcute de unii voievozi și cnezii că vor popula domeniul întemeind sate noi (*provinciam populis bene replere et augmentare*)⁹⁵. Nu erau scutiți în schimb de *quingagesima* și nici de dijma din porci. Românii de rînd dădeau cîte un porc din fiecare turmă. Cei ce aveau mai puțin de 6 porci plăteau pentru fiecare cîte 3 dinari iar cei ce aveau sub 3, nu plăteau nimic⁹⁶.

În registrele de dijmă din 1581 și 1582 este precizată din nou obligația cnezilor de pe domeniul cetății Oradea de a da pănura (*lodex*) și cașul (*caseum*). Dar dacă la 1581 nu era prevăzut decît datul unui singur caș, un an mai tîrziu în dreptul a aproape tuturor cnezilor se precizează: *kenesius l(odicem)* 1, *c(aseum)* 2. De această obligație erau scutiți cnezii jurați. Aceasta poate fi explicația și pentru faptul că, la 1582, 22 de cnezii declaraseră conscriptorilor că sînt jurați cînd, de fapt, numărul lor era de 12⁹⁷.

Dările românilor din Transilvania au fost reglementate în dieta de la Turda, din 1548. Aici se hotărîse ca, avîndu-se în vedere sărăcia iobagilor, să se șteargă obligația acestora de a da lînă, porci, stupi și „banii de scrisoare“ („... *misertus inopiae colonorum, pecuniam mensalem redemptionemque lanarum, porcorum, apum et Cedularum condonavit*“)⁹⁸. Rămînea *quingagesima* care se lua în felul următor: din 25 de oi o oaie cu un miel, din cincizeci — o oaie cu un miel și o mioară, la fel două oi cu cîte o mioară dacă numărul era o sută. Juzii satelor (foștii cnezii), scutiți de *quingagesima* trebuiau să dea stringătorilor de dări (*exactori, connumeratori*), „potrivit obiceiului vechi“, un caș și o desagă („*connumeratori tamen juxta more observatum unum caseum et unam manticam, vulgo Izsák dare debebit*“)⁹⁹.

Preoții românilor din Bihor fuseseră scutiți de dări încă în 1442¹⁰⁰. Acum erau scutiți de *quingagesima* dar trebuiau să dea și ei stringătorilor acestei dări „o palmă de curele“, o desagă și o chingă de șa („*Valachorum quoque presbiteri — idest Popae — a solutione Quingagesimae liberi sint, ita tamen ut connumeratori — idest Exactori Quingagesi-*

⁹² Păr pentru o șa.

⁹³ Un caș.

⁹⁴ Bunyitay V., *op. cit.*, p. 45.

⁹⁵ Moldovan, *Documente*, p. 250.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ ASO Fond E, d. 2614 și d. 2617, *passim*.

⁹⁸ ANM, Q, Dl. 37032; Hurmuzaki-Densușianu, vol. II/4, p. 423.

⁹⁹ *Ibidem*. Izsák în limba maghiară veche era echivalent cu *desagă* (vezi G. Barițiu, *Dictionariu ungurescu-romanesco*, Brașov, 1869); acesta este și sensul termenului latin *mantica*.

¹⁰⁰ Bunyitay, vol. II, p. 300.

marum — unam palmam coriorum, unam manticam videlicet Izsák nunc szőráltalvető — et unum heueder dare debeant)¹⁰¹.

Reglementarea egaliza oarecum pe cnezi și pe preoți dar nu crea acestora din urmă avantaje care să le dea posibilitatea de a se ridica din punct de vedere economic deasupra cnezilor.

Administrația austriacă instaurată în Bihor după 1598 a luat măsuri de limitare a abuzurilor nobilimii din Bihor, trecînd la alcătuirea urbăriilor. Cu toate acestea urbariul domeniului Beiuș prevedea la 1600 obligații mult mai numeroase decît cele cuprinse în hotărîrile dietei din 1548, dovadă că nobilimea în cîteva decenii reușise să le ridice substanțial. Se dădea în primul rînd dijma din porci împăratului, cîte unul din fiecare turmă, indiferent că erau o mie sau numai zece, iar dacă erau între zece și patru se răscumpărau în bani¹⁰². Datul oilor a evoluat: fiecare stăpîn de oi trebuia să dea o oaie cu un miel chiar dacă avea numai zece. În afară de aceasta se mai dădea cîte una de fiecare poartă¹⁰³. Cnezii aveau obligațiile prevăzute în registrele de dijmă din 1582: două cașuri (cu precizarea valorii: 6 dinari bucata) și o pănură sau o cergă (*unam culcitram seu lodicem vel stragulam*)¹⁰⁴.

Satele românești nu dădeau dijma din produse. Aveau în schimb numeroase obligații sub forma darurilor la diferite ocazii (unt, găini, ouă, vînat, pește, piei de animale)¹⁰⁵. Pentru prima oară sînt amintite obligațiile în muncă ale românilor dar ele sînt nelimitate¹⁰⁶. Preoții nu sînt amintiți în urbariu, semn că sînt scutiți în continuare de obligații. Situația lor s-a îmbunătățit în aceste condiții față de prevederile dietei din 1548.

Românii și-au păstrat dările specifice în cursul veacului al XVII-lea numai în satele crișene din zona de deal unde îndeletnicirile legate și de păstorit îi va fi menținut în cadrul obligațiilor tradiționale. Satele românești din zona de șes în schimb au fost asimilate cu celelalte sate în privința dărilor pe care trebuiau să le presteze. Uniformizarea s-a realizat complet după 1660 cînd stăpînirea otomană n-a mai ținut cont decît de necesitățile aprovizionării armatei și nevoile spahiilor turci, stăpînii acestor sate. La 1683, sate din comitatul Crasna se plîngeau de greutățile pe care le aveau în privința achitării obligațiilor. Ele precizau că atunci cînd turcii s-au stabilit în acele părți „au rechemat oamenii și i-au adus neamintind nici un fel de dări numai darea sultanului, cîte un taler de haraci, dijma din grîu și abrac pentru spahii, bani de fum dar puțini și o vreme chiar așa a și fost”¹⁰⁷. Spahiii turci, stăpînii de sate luau dijmă

¹⁰¹ ANM, Q, Dl. 37032; același text și la Hurmuzaki-Densușianu, *doc. cit.*, dar fără textul din paranteze.

¹⁰² Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 44.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 65: „Valamely Juhos ember vagion ha kinek cziak tiz vagionis egj Juhot aad dezmban mind baraniostul. Annak fölötte minden kapuktul egiet adnak az előbbi zokas szerent fwzt penztis adnak”.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 44.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 43.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 45.

¹⁰⁷ „Tört. Tár”, 1894, p. 699.

din tot ce produceau pământul, inclusiv din legume. Se lua în continuare darea fumului, „banii pentru lemne de foc“ (*tüziféért való pénz*) și „banii de fin“ (*szénapénz*). Nu se mai lua dijma din porci ci, după fiecare porc, chiar și purcel, 4, 12 sau 22 bani (*pinz*). De pe stupi, acolo unde sînt cel puțin zece, se ia după fiecare stup 12 bani, la fel după fiecare fum și nu după fiecare poartă se iau două măsuri de unt, miere, în unele locuri brînză iar cei ce nu pot da, se ia contravaloarea în bani. Între daruri sînt amintite obligația de a da anual, fiecare sat cîte una sau două vaci cu lapte fiecărui stăpîn spahiu, de asemenea, găini. Toate se răscumpărau cu bani dacă nu se puteau procura. Dacă dările nu erau prestate la termenul stabilit și se depășeau trei zile de la termenul prescris, se luau cîte 60 și 80 florini de la obștea satului¹⁰⁸. Obligațiile în muncă erau de două categorii: cele prestate în sat pe pământul stăpînului și cele ce se efectuau la Oradea sau la alte fortificații otomane. Nu se precizează numărul de zile menționîndu-se doar că la Oradea sâtenii sînt obligați „a ara, a săpa, a căra lemne de foc, dacă nu se poate turcii cer în schimb 100—150 florini, depinde de sat“¹⁰⁹.

Toate aceste obligații erau agravate de apropierea de sediul pašalîcului și, în timp, de succesele sau eșecurile armatelor otomane în războaiele austro-turce. Nu este întîmplător faptul că s-au păstrat mai multe proteste ale obștilor țărănești tocmai din perioada anului 1683, an ce reprezintă începutul declinului stăpînirii lor în aceste părți.

4. Atribuțiile juridice ale voievozilor și cnezilor

În cadrul obștii sătești continua să se judece și în secolele XIII—XIV potrivit „legii românești“ (*jus valachicum*) sau „legea pământului“ (*lex terrae*), un rol important revenindu-le acelor „oameni buni și bătrîni“ în fruntea cărora se afla voievodul sau cnezul¹¹⁰.

Pînă în secolul al XV-lea dreptul de judecată era exclusiv al obștii sătești, cu excepția, probabil, a cîtorva cazuri care reveneau stăpînului feudal¹¹¹. Procesul de feudalizare internă a obștii din această parte a țării a determinat creșterea numărului diferendelor în probleme de proprietate, de moșteniri, în care erau implicați chiar și cnezii satelor. În aceste condiții, pe domeniul episcopiei și capîtlului orădean se va fi mărit numărul celor ce apelau la scaunul de judecată al castelanului de Beiuș sau la cel episcopal. Însuși dreptul cutumiar al obștei necesita unele adaptări la stadiul mai evoluat al societății. „Sistemului de drept propriu românesc i s-au adăugat în cursul receptării obișnuielnice sau formale de către statul

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 698.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Istoria dreptului românesc*, vol. I. Buc., 1980, p. 172—189.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 172.

feudal, o serie de dispoziții și obiceiuri noi, menite să-i asigure o netă funcțiune feudală¹¹².

Aceasta este, credem, motivul pentru care, pe la mijlocul secolului al XV-lea, episcopia orădeană intervine în organizarea juridică a obștilor de pe domeniul său motivînd gestul prin „*Volachorum malas et confusas dispositiones ac incertas consuetudines continue reformare et ad bonum statum, atque ordinem reducere simul et reducere cordialiter optavimus*”¹¹³.

La 1442 episcopul Ioan Vitez pune în fruntea districtului românesc al Beiușului un scaun de judecată compus din 12 juzi aleși din rîndul familiilor de cnezi din satele componente. Aceștia avînd în frunte voievodul sau vicevoievodul, hotărau în toate pricinile (*omnium litigantium causas audiant, iudicent, declarent et fine debito deffiniant, terminent et concludant*)¹¹⁴. Instanța de apel era curtea episcopală din Oradea și nu scaunul de judecată al castelanului din Beiuș care va fi vrut să se prevaleze el de această calitate dar feudalul ecleziastic a fixat instanța juzilor la nivel de district egală ierarhic cu cea a castelanului. Între aceste două foruri nu exista nici un raport decît numai unul de execuție și aceasta numai în cazul în care globirea (*birsagia*) nu se executa în 15 zile de la pronunțarea sentinței. În acest caz castelanul putea să încaseze globirea dar nu de la împricinați ci direct de la voievod sau de la crainicul care avea aceste atribuții reținînd două treimi în folosul castelanului¹¹⁵. Se încerca pe această cale o îngrădire a oricăror posibilități de amestec a castelanilor și vicecastelanilor de Beiuș în treburile districtului românesc („*Nec unquam ipsi Castellani aut vicecastellani huiusmodi birsagia suis propriis manibus, potestate et auctoritate aliter, nisi per medium dictorum Vaidae et Krainik exigendi habeat facultatem*”)¹¹⁶. Același document ne dă și o explicație pentru dregătoria de crainic: „*Officialis provinciae illae, qui aliter Krajnîk appellatur*”¹¹⁷.

Acum este ridicat crainicul în rîndul dregătorilor oficial recunoscuți de către stăpînul feudal, avînd la început atribuții exclusiv juridice pentru ca apoi să aibă și obligații privind strîngerea dărilor. Pînă cînd atribuțiile sale au fost numai cu caracter juridic era un singur crainic pentru întregul domeniu, după lărgirea acestor atribuții și numărul crainicilor a crescut pentru a putea cuprinde mai bine din punct de vedere fiscal marele număr al satelor românești din zonă.

Întemeierea scaunului de judecată al districtului românesc al Beiușului nu deriva dintr-o „bunăvoință” a stăpînului feudal ci era un rezultat al dorinței acestuia de imixtiune în treburile obștei și ea nu viza felul cum se făcea dreptate ci reglementa cine putea să o facă și, mai ales, cine

¹¹² *Ibidem*

¹¹³ Bunyitay, vol. II, p. 300.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 301.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 302.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 301.

¹¹⁷ *Ibidem*.

trebuia să profite de pe urma veniturilor ce se obțineau. Intervenția s-a făcut mai mult în sistemul procedural și mai puțin în esența legii.

Rotația cnezilor jurați se efectua în a opta zi după Sf. Ioan (14 ianuarie) și la Sf. Ilie (20 iulie), urmînd să se facă din rîndul tuturor cnezilor din toate așezările componente ale districtului (*electio ipsa Keneziorum dictorum fiat per ordinem et numerum de omnibus Keneziis provinciae huius ad hoc idoneis et sufficientibus*)¹¹⁸. Termenul de la 20 iulie era condiționat probabil și de datul pănurii care își avea termenul acum¹¹⁹. Membrii completului de judecată erau scutiți de orice obligație față de stăpîn pe perioada exercitării atribuțiilor. Nu puteau face parte din rîndul cnezilor jurați cei foarte bătrîni și nici cei ce nu au împlinit vîrsta de 25 de ani. Intrarea în atribuții era marcată de depunerea jurămîntului. Cel ce era condamnat și avea bunuri în valoare mai mare decît cuantumul pedepsei bănești pronunțate nu putea fi privat de libertate decît în cazul unor infracțiuni grave: omucidere, adulter etc¹²⁰. Cel ce murea fără descendenți în linie bărbătească putea fi moștenit de rudele sale. Dacă nu avea rude putea să-și lase bunurile bisericii, castelanul de Beiuș neputînd lua decît o junincă de trei ani¹²¹. Reglementarea din 1442 a fost reîntărită în 1503 și 1519¹²². Cu timpul amestecul stăpînului feudal în această ierarhie juridică s-a concretizat prin înlocuirea voievozilor ce îndeplineau funcția de juzi cu dregători din afara districtului românesc. Astfel între 1559 și 1575 sînt pomeniți în documente în această funcție Ambrosius Sygartho judex, Stephanus Literatus waywoda judex, Ambrosius Literatus judex, Lucas Deyak judex, Matthias Morych judex, Emericus Benkeo judex¹²³.

La mijlocul secolului al XV-lea s-a reglementat și situația juridică a preoților români de pe domeniile episcopiei și capitlului orădean. Cnezii și voievozii, obștea sătească, putea să-și aleagă liber preoții, episcopul renunțînd la toate plățile și prestațiile feudale din partea acestora¹²⁴. În 1503, episcopul Gheorghe Szatmári a întărit existența arhidiaconatului care a funcționat și înainte. Din acest document aflăm că centrul său era la Seghiște avînd în fruntea sa pe preotul Dan. Documentul reprezintă de fapt o poruncă dată slujbașilor domeniali ca aceștia să respecte privilegiile preoților români din districtul Beiușului. Se readuce aminte celor care au abuzat de puterea pe care o aveau „că zisul arhidiacon și pomeniții preoți români au fost scutiți de orice plată a gloabelor și chiar de

¹¹⁸ *Ibidem*. În *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 388 este trecut greșit, la 6 ianuarie unul din termenii schimbării. La fel și la Moldovan, *Documente*, p. 230.

¹¹⁹ Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 43.

¹²⁰ Bunyitay, vol. II, p. 299—300; *Istoria dreptului românesc*, p. 338.

¹²¹ Bunyitay, vol. II, p. 300.

¹²² *Ibidem*, vol. I, p. 349—350; vol. II, p. 304.

¹²³ Moldovan, *Documente*, p. 256—261.

¹²⁴ *Bunyitay*, vol. II, p. 300.

orice putere a castelanilor, voievozilor și altor slujbași, de aceea... să nu vă încumetați în vreun chip oarecare să împiedicați, să turburați și să apăsați cu gloabe și plăți pe susnumitul Dan arhidiaconul și pe preoții români supuși lui¹²⁵. Se stabilea ca în cazul în care „preoții săi români, vor fi vinovați” să fie duși în fața arhidiaconului iar dacă „numitul arhidiacon ar fi vinovat” să fie dus în fața episcopului¹²⁵.

Constatăm că și preoții erau scoși din punct de vedere juridic de sub autoritatea castelanului de Beiuș dar erau scoși și de sub autoritatea propriilor voievozi și cnezi. Existau deci două modalități paralele de judecată: a mirenilor și a preoților. Ambele aveau ca for suprem de apel episcopul catolic de Oradea dar erau scoși și unii și alții de sub autoritatea scaunului de judecată al castelanului de la Beiuș¹²⁶.

Existența arhidiaconatului de la Seghiște a fost reconfirmată, în 1538, la solicitarea preotului Ioan, de către Gheorghe Martinuzzi iar în 1554 și de către episcopul Matei Zaberdin, ultimul episcop catolic cu sediul la Oradea, în timpul căruia triumful Reformei religioase va duce la desființarea episcopiei¹²⁷. În septembrie 1503 episcopia orădeană a dat un privilegiu oierilor români din părțile Beiușului (*in districtu Belenyse*) scutindu-i de o serie de daturi. Acest document a fost și el reconfirmat de Gheorghe Martinuzzi în 1538 și de Matei Zaberdin, în 1554¹²⁹.

Scaunul de judecată de la Beiuș și-a continuat existența și după 1556. Vinzările-cumpărările aveau loc în prezența judeului așezării așa cum precizează un document din 1570 prin care 16 cnezi din Săud vind o moară lui Ionuț Popa din Poienii de Jos¹²⁹. Actele erau încheiate în fața scaunului de judecată de la Beiuș în prezența judeului (a voievodului) și a celor 12 jurați. În registrul de dijme al cetății Oradea pe 1582 se menționează în dreptul numelui cnezilor funcția de jurat pentru cei ce au îndeplinit-o în cursul conscrierii efectuate. Este ultima mențiune a scaunului de judecată de la Beiuș căci după 1598 când imperialii s-au instalat la Oradea, Bihorul trecînd sub autoritate habsburgică, nu mai avem știri despre existența sa.

În timpul stăpînirii otomane, judecățile se desfășurau în cadrul obștii. În 1674 Dionisie Bánffi porunceă căpitanului de Șimleu-Silvaniei ca „toate judecățile din comitatul Bihor care nu se pot săvîrși în orașe și sate, recursurile trebuie făcute și judecățile aduse la Șimleu, la scaunul de judecată al căpitanului”¹³⁰. Se interzicea cu desăvîrșire apelul la scaunul de judecată de la Oradea¹³¹. În satele spahiilor orădeni dacă murea un sătean (*gazda ember*), chiar dacă avea moștenitori, spahii luau de la fie-

¹²⁵ Vl. Hanga — Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. II, p. 368.

¹²⁶ Un scaun de judecată aveau și românii din Hațeg la 1360 din care făceau parte 12 cnezi, 6 țărani și 5 preoți (Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, p. 209).

¹²⁷ Bunyitay, vol. I, p. 349; Idem, *Biharvármegye oláhjai s a vallás-unió*, p. 15.

¹²⁸ A. Veress, *Fontes Rerum Transylvanicarum*, vol. IV, Bdp., 1914, p. 66—67.

¹²⁹ Moldovan, *Documente*, p. 258.

¹³⁰ *Török magyarkori állam okmánytár*, vol. V, p. 281.

¹³¹ *Ibidem*.

care familie cite o vacă¹³². Răspunderea colectivă a satului în caz de omucidere se păstrează și acum în prevederea de care se pling unii juzi ai satelor: „Dacă în hotarul satului se găsește un om mort, chiar dacă e tîlhar, se ia cite 80—90 florini“, desigur, de la obștea satului¹³³.

În toată perioada la care ne neferim se păstrează, deci, atribuțiile juridice ale cnezilor, voievozilor și juzilor sătești, cu atât mai mult cu cît din a doua jumătate a secolului al XVII-lea noul stăpîn feudal din Bihor, nu mai manifesta interes față de modul în care se făcea dreptate între supușii săi.

5. Obligațiile cu caracter militar ale obștei sătești

Deși mai puțin nominalizate în documente, obligațiile militare ale obștei țărănești au fost și în Bihor distincte fiind în comparație cu celelalte îndatoriri, de o importanță deosebită. Multe din formațiunile politice românești și-au putut păstra vreme îndelungată autonomia datorită funcțiilor militare pe care le aveau. Însăși unul din rosturile cele mai îndepărtate ale voievodului era acela de conducător militar în fruntea sateilor peste care își întindea autoritatea¹³⁴. Înainte ca obștile românești să fi ajuns părți componente ale domeniilor feudale nobiliare, obligațiile de a presta serviciu militar erau egale pentru toți locuitorii bărbați ai obștii.

La sfîrșitul secolului al XIV-lea, odată cu apariția pericolului otoman și al expansiunii sale spre centrul Europei, Sigismund de Luxemburg a introdus obligația nobilimii de a da oameni pentru oaste în funcție de mărimea proprietății feudale¹³⁵. În martie 1427 el stabilește raza de acțiune și componența oștilor regatului. Acum se precizează că, alături de alții, banderia episcopiei orădene compusă din 500 de călăreți acționa în caz de nevoie pînă în Banatul de Severin iar spre centrul Transilvaniei trebuia să acționeze oastea comitatului Bihor compusă din 300 de călăreți¹³⁶. Se pare că este epoca în care banderia episcopiei orădene devine permanentă putînd fi folosită atît în acțiunile din interiorul regatului, în special împotriva turcilor, cît și în afară, spre deosebire de banderile insurecționale care se constituiau numai pe timp de război și puteau fi folosite numai în interior¹³⁷.

¹³² „Tört. Tár“, 1894, p. 698.

¹³³ *Ibidem*, p. 699.

¹³⁴ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, Buc., 1970, p. 25; S. Columbeanu, *Cnezate și voievodate românești*, Buc., 1973, p. 27—28.

¹³⁵ *Istoria României*, vol. II, p. 277.

¹³⁶ Köszeghy S., *Zsigmond király két honvédelmi szabályzata*, în „*Hadf. Közl.*“, 1892, p. 604.

¹³⁷ Structura armatei lui Sigismund de Luxemburg la M. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane — Iancu de Hunedoara*, Buc., 1974, p. 49—66; Vl. Hanga—Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. II, p. 385—386.

Voievozii și cnezii trebuiau să se prezinte cu un anumit număr de oameni în oastea feudalului laic sau ecleziastic. Numărul acestora a fost în general constant pentru ca, la începuturile secolului al XVI-lea să se hotărască ca marii prelați să dea pentru oastea cea mare nu numai numărul de oșteni potrivit veniturilor obținute din dijmă ci, întocmai ca și nobilii laici, de la fiecare zece iobagi câte un pedestraș iar în locul său, un călăreț înarmat¹³⁸.

O organizare preponderent militară a căpătat voievodatul românesc al Borodului începînd din 1443 cînd datorită creșterii pericolului otoman (în 1441 are loc primul atac turcesc asupra Transilvaniei), Iancu de Hunedoara a încercat să facă modificări în organizarea militară a țării¹³⁹. În fruntea acestei formațiuni a cărei existență se curmase în 1392, o dată cu stingerea voievodului Petru fiul lui Komorzowan, a ajuns acum familia Venter provenind de la Vintere, de lângă Holod.

Episcopii de Oradea au dat voievozilor și cnezilor care serveau cu oamenii lor în banderia episcopală, titluri de nobili prediali precum și părți de moșie, de fapt părți din oștea sătească¹⁴⁰. Dintre voievozii de la Remetea mai mulți au căzut în bătălia de la Varna¹⁴¹. Totuși puțini dintre ei au reușit să se ridice în rîndul nobilimii de țară înainte de 1556, aceasta mai ales datorită faptului că pe domeniul episcopiei și capitlului orădean între voievozi și rege — care singur avea dreptul de a-i ridica la această calitate — se întrepunea stăpînul ecleziastic. Excepție fac Ventereștii de la Borod, aceștia nu erau însă pe domeniul bisericii¹⁴².

Un document din 13 martie 1696 arată că Mihai Venter, hotnog al ostășimii Borodului „cu foarte mulți flăcăi aleși“ l-a însoțit pe Gheorghe Rákóczi al II-lea în campania sa din Polonia, în 1657, unde, alături de cei mai mulți ostași ai săi a murit și el. Ultima bătălie, cea de la Gilău, pe care principele a dat-o contra oștilor otomane în 1660 este legată și ea de această zonă. Voievodul Andrei de Topa a participat în calitate de hotnog al celor din voievodatul Borodului cu circa 200 de oameni. El cade prizonier la turci împreună cu 37 de oameni ai săi de unde reușește să scape abia la 1670 în urma intervenției principelui Apafi după ce soția voievodului, Ana Țepelea, a plătit 200 de galbeni imperiali vînzînd o parte din bunurile pe care le aveau¹⁴³.

¹³⁸ Bunyitay, vol. I, p. 375.

¹³⁹ Hóman-Szekfű, *Magyar történet*, vol. II, p. 420, 448—449.

¹⁴⁰ Jakó, p. 184.

¹⁴¹ Bunyitay, vol. II, p. 307; C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Buc., 1968, p. 107—108.

¹⁴² L. Borcea, *Satele din Bihor ale lui Gavrilas Movilă și Constantin Șerban*, p. 101. Ca urmare a serviciilor militare aduse de aceștia în expedițiile militare pămîntul pe care îl stăpîneau și pînă atunci le era întărit sub formă de nouă donație (*nova donatio*), așa cum s-a întîmplat și în Hațeg, Banat sau Maramureș (Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. I, p. 258).

¹⁴³ Fényes E., *Magyarország geographiai szótára*, vol. I, Pesta, 1851, p. 95.

Obligațiile militare ale obștei sătești nu constau însă numai în participarea la războaie. Ea trebuia să asigure construirea și întreținerea cetăților, a fortificațiilor permanente sau ocazionale, să dea oameni pentru paza acestora. *Posadele* sau *prisăcile* reprezentau puncte fortificate cu trunchiuri de copaci, cu palisade, care barau trecătorile sau drumurile și principalul rol în apărarea și întreținerea acestora îl aveau obștile sătești¹⁴⁴. Termenul de prisacă (*indago, gyepű*) în Bihor este legat de amintitul document din 1294 care pomeneste pe românii și ungurii ce se aflau „fie între prisăcile din Șoimuș — Petreasa, fie în afara lor“ (*sive intra indagine Solumus sive extra constitutis*)¹⁴⁵.

După cum știm din Statutele capitlului din Oradea (1374), aici se afla districtul românesc al Suplacului, fortificațiile păstrându-și amintirea prezenței în denumirea actualului sat Prisaca. Dacă socotim satele de pe valea pîriului Roșia ca făcînd parte din voievodatul de Remetea, atunci, prisaca la care se referea documentul din 1294 era undeva în vecinătatea acestui sat¹⁴⁶ care va fi avut importante rosturi în apărarea voievodatului. Spre nord-vest, în voievodatul de Cărăndeni întîlnim satul Gepiș, atestat documentar în 1338 sub forma *Chepusteluk* iar la 1583, *Oláhgyepes* (Gepișul Românesc sau Prisaca Românească) spre a o deosebi de Calea Mare care, la 1552, este atestată prima oară sub numele de *Magyar Gyepes* (Gepișul sau Prisaca Ungurească)¹⁴⁷.

Pe considerentul obligațiilor militare, de pază a trecătorii de la Piatra Craiului, românii din voievodatul Borodului au fost înobilați de către Matei Corvin, la 1465. Încă și la 1717 tătarii voind să lovească asupra acestor părți, românii din satele fostului voievodat, desființat la 1711, au ridicat prisăci în calea dușmanului¹⁴⁸.

Nu este întîmplătoare nici existența voievodatelor lui Tihomir și Maximian pe valea Ghepișului, în Munții Plopișului, care aveau funcții strategice în apărarea acestui drum direct ce lega valea Crișului Repede cu cîmpia Barcăului, evitînd Oradea. Tot aici, între Uileacul de Criș și Urvind, a existat o așezare cu numele *Gepolteluke* (=Satul Prisăcii)¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Vezi recenzia lui S. Iosipescu la DRH, A. Moldova, vol. I (1384—1448), Buc. 1975, în „Revista de istorie“, nr. 3, 1977, p. 540 care precizează: „prisaca trebuie să fi fost și în Moldova, în preajma descălecării o fortificație permanentă, a cărei amintire stăruie poate în povestea predosloviei letopisețului moldovenesc despre prisaca lui Ețco, găsită de Dragoș la venirea sa din Maramureș“; Șt. Pascu—VI. Hanga, *op. cit.*, vol. II, p. 285, 287, 288, 297, 299, 317; pentru problema prisăcilor în Transilvania vezi K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei, secolul IV—XIII*, Buc., 1958, p. 111; referiri la *indagine* în legătură cu bătălia de la Posada (1330) la S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos...*, în „*Constituirea statelor feudale românești*“, Buc., 1980, p. 88.

¹⁴⁵ Doc. val., p. 43—44; DIRT, 1251—1300, vol. II, p. 405.

¹⁴⁶ Atestat documentar la 1580: *Giapiupataka* (=Pîriul Prisăcii), Suciu, II, p. 61.

¹⁴⁷ Suciu, vol. I, p. 119, 255.

¹⁴⁸ „Voind tătarii în 1717 să lovească asupra acestui ținut, nobilimea din Borod a închis drumul țării de pe culmile munților Plopișului, cu lemne mari“ — orig. l. magh. (E. Fényes, *op. cit.*, p. 95).

¹⁴⁹ Suciu, vol. II, p. 332.

În tot cursul secolelor XIV—XV, nobilimea care-și organiza și consolida stăpînirea asupra domeniilor sale a fost nevoită să apeleze la sistemul intern bine organizat al obștilor sătești pentru întreținerea acestor prisăci¹⁵⁰. Prisăcile nu au fost folosite numai de către regatul feudal maghiar pentru apărarea teritoriului. Ele au existat înainte de venirea lor la românii din Transilvania. La români ele vor fi evoluat din gardurile de țarină pentru apărarea pămînturilor cultivate nu numai de distrugerile animalelor dar și de cei străini de obște. Aceste garduri de țarină aveau așa numitele „porți de sat” așa cum s-au mai păstrat pînă la începutul secolului nostru la Remetea și Negreni¹⁵¹. Prisăcile și-au pierdut cu timpul funcționalitatea de apărătoare a hotarelor regatului feudal, în special după constituirea comitatelor. Ele, ca și instituția cnezatului și voievodatului, au fost specifice întregului teritoriu locuit de români, dovadă a prezenței lor cuceririi din epoca medievală timpurie precum și existenței statului, fie autohton, fie străin.

Lucrul la construirea și întreținerea cetăților și a altor fortificații a fost o obligație cu caracter permanent a satelor din aceste părți ale Principatului Transilvaniei. Obligațiile au devenit mai grele la sfîrșitul secolului al XVI-lea cînd vecinătatea pașalicului de la Buda, războaiele, au făcut să crească sarcinile cu caracter militar ale întregii populații.

Cu toate că a crescut foarte mult numărul mercenarilor, au continuat să existe și formațiunile de luptă ale iobagilor. În schimbul scutirilor și privilegiilor, oștile constituite din cadrul obștei sătești reprezentau chiar și pentru fiscul transilvănean un avantaj ce nu putea fi neglijat: erau ieftine, nu necesitau soldă¹⁵². Pe domeniul cetății Beiuș figurează țărani avînd astfel de obligații. În satul Șuștiu, în urbariul din 1600 se menționează: „*Laza Dragus cum tribus fratribus libertini in una domo nihil praestant, sed cum officiali si opus est, consurgunt et ad bellum vadunt*”¹⁵³.

Sistemul de ridicare la luptă în timpul lui Gabriel Bethlen îl aflăm dintr-o scrisoare a acestuia către Francisc Rhédei, căpitanul cetății Oradea. Nobilii care aveau 10, 15 și 20 familii de iobagi erau obligați să dea doi călăreți, cei ce aveau 32, 35 și 40 — trei, cei cu 50 și 60 — cinci, cei ce aveau 70, 75 și 80 trebuiau să se prezinte cu șapte luptători iar

¹⁵⁰ Fodor F., *Adatok a magyar gyepük földrajzához*, în „Hadt. Közl”, 1936, p. 129 leagă și prezența pecenegilor de aceste fortificații, precizînd că numărul mare al localităților dispărute care au numele de *Besenyő* în Bihor, — patru — se datorește rostului lor militar. Prisăci sînt amintite la 1222 și în Țara Bîrsei, la cetățile Hălmeag, Ungra și Micloșoara și tot aici este pomenit „*terra Blochorum*” (DIRT, 1075—1250, vol. I, p. 187—188). La 1271 un document amintește de „*indagines silve Maramarosi*” (DIRT, veac. XIII, vol. II, p. 145).

¹⁵¹ D. Irimieș, *Forme și mijloace de apărare a recoltelor (gardurile de țarină)*, în „*Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, X, 1978, p. 99. „Poarta țarinii” apare menționată și cu termenul de origine slavonă *vradniță*, în anul 1519 (*Ibidem*, p. 89).

¹⁵² Kiss I., *16. századi dézsmajegyzékek*, Bdp., 1960, p. 1015.

¹⁵³ Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 43.

cei cu 100 de iobagi — cu opt sulițași (*kopjás*). Pentru cei ce aveau peste o sută se lăsa la latitudinea căpitanului cetății Oradea fixarea numărului lor¹⁵⁴. În aceeași scrisoare este prevăzut și ridicarea la oaste a nobililor ecleziastici din rîndul cărora făceau parte și voievozii și cnezii: „Acei dintre ei care sînt bogați¹⁵⁵ și pot sluji călare, constatînd domnia ta situția lor, să-i scrii și pe ei (în registru) în calitate de călăreți iar domnul vice-comite să-i oblige să-și facă rost de suliță și echipament“. Cei ce nu pot încăleca să dea „o pușcă bună, o sabie, pulbere pentru o sută de focuri... și un surtuc de postav“¹⁵⁶.

Unele sate s-au specializat în paza cetății Oradea. Alături de garnizoana permanentă, țărani din satele Biharea, Episcopia, Cetariu, Oșorhei, Salca și Seleuș¹⁵⁷ făceau parte din acea categorie numită *servitores arcis* cu obligații privind întreținerea și paza cetăților în Bihor în tot cursul evului mediu. Ceva mai apăsătoare au devenit aceste obligații după 1660 cînd, prin abuz, turcii foloseau nelimitat țărănimea pentru întreținerea acestora, pentru demolarea unora și reconstruirea altora. În 1667 aflăm dintr-o scrisoare că „turcii, din toate satele, de la fiecare, cer un om cu topor, cu sapă, la comitat, la Siniob; după cum se vorbește vor să strice cetatea Adoni“¹⁵⁸. Ceva mai tîrziu, la 1674, satele trebuiau să dea numeroase căruțe deoarece turcii „zidesc orașul, cetatea (Oradea)¹⁵⁹. Pînă și principele Apafi trebuie să consimtă și să dispună căpitanilor săi din cetățile de margine ca sătenii să fie lăsați la Oradea, la „lucrul sultanului“ (*császár dolgára*), la ridicarea de palancă, la transportul scîndurilor de pod, atît oameni pedestri cît și cu căruța¹⁶⁰.

În perioada stăpînirii otomane obștea sătească era răspunzătoare de liniștea așezărilor fiind obligată să se apere de jaful numeroșilor soldați germani din cetățile imperiale de margine care neprimindu-și solda la timp, pustiau satele de pe teritoriul turcesc¹⁶¹. La 23 februarie 1675 un edict princiar prevedea între altele: „Oricine în aceste comitate (Bihor, Crasna, Solnocul de Mijloc) umblă și despoaie de bani fără vestea și hîrtia căpitanului de Șimleu-Silvaniei, devastează case, prinde oameni, le pradă bunurile, le jefuiește, să fie obligați juzii și satele să-i prindă (pe răufăcători), să-i aducă și să fie trași în țeapă; iar dacă este peste puterea lor, să fie datori în mare grabă a anunța îndată căpitanul de Șimleu; iar dacă judele nu o face, să fie el tras în țeapă cu încă trei oameni ai săi“¹⁶².

¹⁵⁴ Szilágyi S., *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*, Bdp., 1887, p. 47; Török magyarkori állam okmánytár, vol. I, p. 142—144.

¹⁵⁵ *Akik értékesek.*

¹⁵⁶ Szilágyi S., *op. cit.*, p. 48.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 217—219.

¹⁵⁸ Török magyarkori állam okmánytár, vol. IV, p. 359—360.

¹⁵⁹ „Tört. Tár“, 1894, p. 684.

¹⁶⁰ Török magyarkori állam okmánytár, vol. V, p. 280.

¹⁶¹ L. Borcea, *Contribuții la cunoașterea mișcărilor țărănimii bihorene în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Crisia“, VII, 1977, p. 446—449.

¹⁶² „Tört. Tár“, 1894, p. 691.

Obligațiile militare ale satelor se restrâng în timpul stăpînirii otomane la cele cu caracter local, de pază, cresc în schimb prestațiile în muncă ale obștii în special cele cu specific militar. Obșea, instituțiile sale, își păstrează rosturile încă și în secolul următor¹⁶³, constituind după familie, cadrul superior al desfășurării vieții social-economice, politice și culturale a românilor din Crișana.

ANEXE DOCUMENTARE

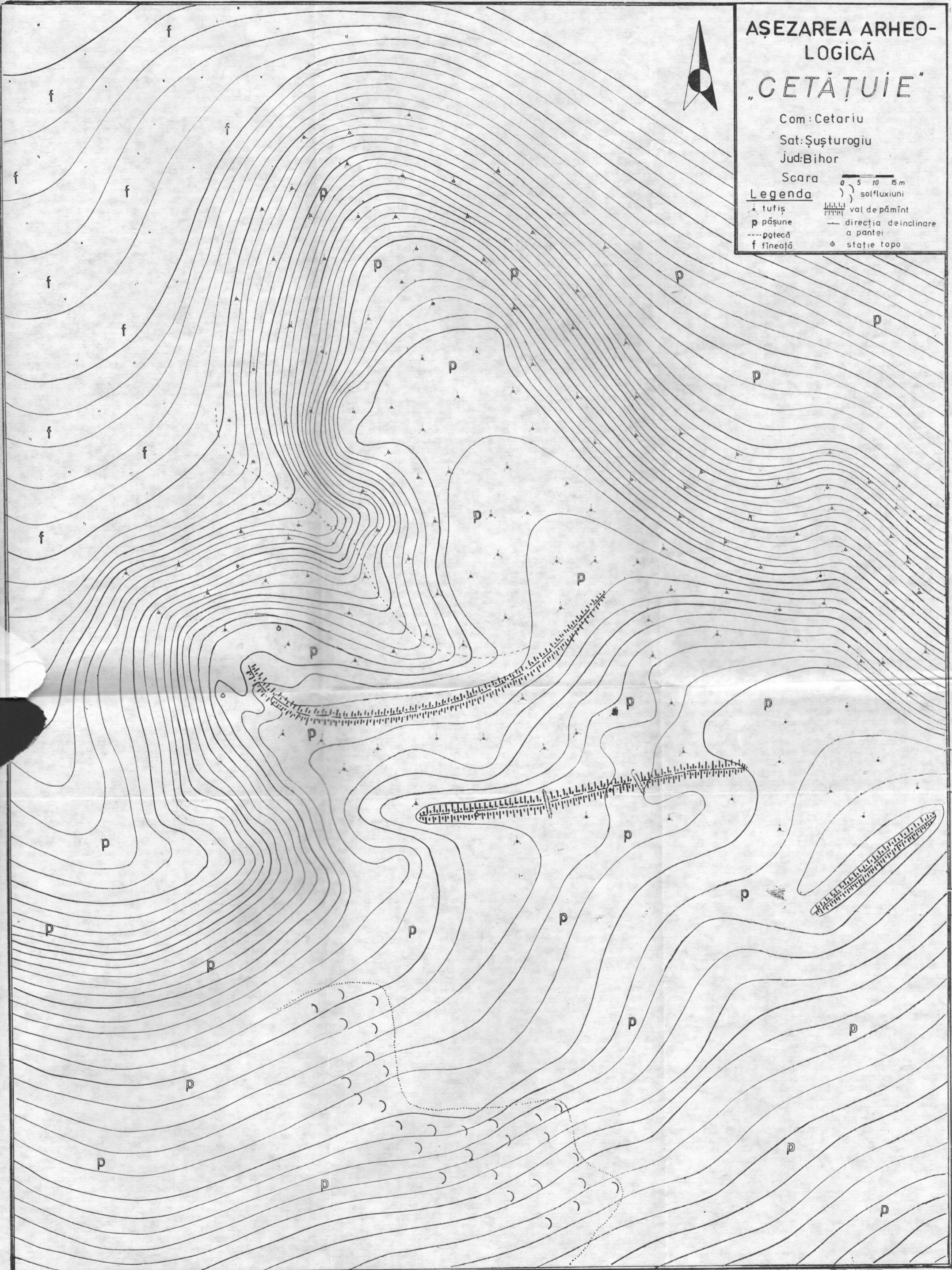
LISTA SATELOR DIN CRIȘANA, VOIEVOZII ȘI CNEZII ACESTORA ÎN SECOLELE XIII—XVII*

- ALMAȘU MIC com. Sîrbi. 1625 *Almas*: Vajda Gábor vajda (AMN, C et U B. Adorianensium, f. 40—42).
- ARCHIȘ com., j. Arad. 1600 *Arkos*: Peter vajda („T. Tár“, 1884, p. 249).
- AȘTILEU com. 1623 *Felső Eskeľő*: Iohannes Iház wayvoda (ASO, Fond E, d. 552, p. 71).
- BĂLENI com. Lazuri de Beiuș. 1581 *Balilien*: cn.c.1 Michael Roman (ASO Fond E, d. 2614, p. 108); 1582 *Balilien*: cn. lod. 1 c.2 Michael Romany, ibid. Relicta Petri Dudh (ASO, Fond E, d. 2617, p. 198).
- BEIUȘ. 1363 *Bulenus*: „Iwan wayuoda... ac Boch et Balc fratres sui de eadem“ (Doc. val., p. 163; Hurmuzaki-Densușianu, I/1, p. 304 și I/2, p. 75); 1503 *Belenes*: cn. Ordas Simon, Marizsan, Herczalter (?), Elias, Bontha Elias, Rodomerm Peter — nu se precizează din care sat (Bunyitay, I, p. 349—350; II, p. 304); 1513 *Belenes*: cn. Mihai, Iuffa, Iwan Bassa, János Mihály, Czigány Iwan — fără precizarea din care sat (Bunyitay, II, p. 304); 1591 *Bellenes*: Bellenessy János vajda (ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 6, f. 25).
- BEIUȘELE com. Curățele. 1581 *Kiss Belényes*: cn. c. 1 Thomas Gyöde (ASO, Fond E, d. 2614, p. 113); 1582 *Kiss Belényes*: cn. lod. 1 c. 2 Thomas Gyöde, ibid. Relicta Kozthta (ASO, Fond E, d. 2617, p. 183).
- BEZNEA (azi Delurenii) com. Bratca. 1552 *Pertinens Beznez*: Petri vajvoda por. 2, Petri vajvoda por. 1, Petri vajvoda Rhemethei por. 3, Stephanus Örvényessy por. 14 (ASO, Conscrierea din 1552, f. 8 v); *înainte de 1591 Alsobeznie*: „Gyorgy vaiuoda, filii egregii olim Stephani vaivoda de Al-soeorwines“ (ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 1, f. 72).

¹⁶³ Ana Ilea, *Instituții sătești din comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea, în „Crisia“, VI, 1976, p. 62 și urm.*

* O listă a voievozilor și cnezilor din Crișana nu va putea fi niciodată completă. Menționăm că nu am precizat juzii satelor nici măcar atunci cînd sînt aceiași care înainte sînt menționați în această listă ca voievozi sau cnezi.

Abrevierile din paranteze sînt cele folosite în notele de la subsolul studiului ce precede lista noastră. Alte abrevieri: a. = așezare, așezări; c. = *caseum*, caș; cn. = kenesius, cnez; com. = comună; j. = județul (în cazul în care nu este precizat, înseamnă că este vorba de Bihor); lod. = *lodex*, pănură; por. = *porta*, -ae.

AȘEZAREA ARHEO-
LOGICĂ

"CETĂȚUIE"

Com: Cetariu

Sat: Șușturogiu

Jud: Bihor

Scara

0 5 10 15 m

Legenda

- tufiș
- pășune
- poteacă
- fineață
- solfluxiuni
- val de pământ
- direcția de înclinare a pantei
- stație topo

- BOKORFALVA (a. dispărută, la nord-vest de Remetea; a nu se confunda cu *Bokorványa*, Bucuroaia com. Copăcel; vezi Suciu, II, p. 301). 1552 *Bokorfalva*: Petri vayvoda por. 21 — împreună cu *Vanchya*, Remetea, Lăzuri și Roșia (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- BONAFALVA (a. dispărută pe lângă Holod; vezi Suciu, II, p. 301). 1374 *Bonafalva* „Nicolaus woyvoda filio Wlkani de villa Kerestienfalva“ (Doc. val., p. 531—532).
- BOROD com. 1392 *Magiarbarod*: „Petrus wayuoda Olaho, filio Komorzowan“ (Doc. val., p. 427—428).
- BOROZEL com. Borod. 1392 *Olahbarod*: „Petrus wayuoda Olaho, filio Komorzowan“ (Doc. val., p. 427—428).
- BOTFEI com. Hășmaș, j. Arad. 1597 *possessio Boytest alias Botfew vocata: Nikodemus András* (A. Veress, *Documente...*, vol. V., p. 66); 1600 *Botfö*: Nicodemus András vajda (T. Tár, 1884, p. 249).
- BRĂDET com. Buntești. 1581 *Bradeth*: cn. c. 1 Joannes György (ASO Fond E, d. 2614, p. 111); 1582 *Bradett*: cn. lod. 1 c. 2 Bogdanus Petrucz (ASO, Fond E, d. 2617, p. 185).
- BUDUREASA com. 1581 *Budurasz*: cn. c. 1 Georgius Illye (ASO Fond E d. 2614, p. 113); 1582 *Budurasz*: cn. lod. 1 c. 2 Georgius Illye, ibid. Relicta Petri Vorsa, ibid. Ion Illye, ibid. Petrus Ruzs, ibid. Nicor Kirika (=Kirila), ibid. Stephanus Ruzs, ibid. Ioannes Bayko, ibid. Stephanus Maylath, ibid. Veze Maylath, ibid. Petriko Matuz (=Maucz) (ASO Fond E, d. 2617, p. 181—182).
- BUNTEȘTI com. 1581 *Buntafalva*: cn. c. 1 Ladislaus Nykor, ibid. Petrus Lasza (ASO, Fond E, d. 2614, p. 111); 1582 *Buntafalva*: cn. lod. 1 c. 2 Ladislaus Nicor, ibid. Petrus Lasza (ASO Fond E, d. 2617, p. 187).
- BURDA com. Budureasa. 1581 *Burda*: cn. c. 1. Michaël Burda (ASO Fond E, d. 2614, p. 114); 1582 *Burda*: cn. juratus Michael Burda, ibid. Petrus Burda, ibid. Relicta Lune Fassia, ibid. Lupul Fassia, ibid. Stephanus Kechy, ibid. Simon Kechy, ibid. Nicor Kechy (ASO Fond E, d. 2617, p. 182); 1600 *Burda*: Petrus Burdan crainic deține: 2 boi, 2 vaci, 20 porci, 2 cai, 150 oi (ASO, Fond E, d. 2416, f. 7 v.).
- BURDEȘTI (a. dispărută, la sud de Hotârel, com. Lunca; vezi Suciu, II, p. 305, 1600 *Burdest*: Hythras Mihaly kraynik et kenez habet molam, deține: 4 boi, 2 vaci, 10 porci, 2 cai, 25 oi (ASO, Fond E, d. 2416, f. 21v.).
- BRAYKWTHA (a. dispărută, la s—v de satul Hotar, com. Țețchea; vezi Suciu, II, p. 304). 1623 *Brajkutsa*: Theodor Longh vajvoda (ASO Fond E, d. 552, p. 71).
- BURZUC com. Sîrbi. 1625 *Borzlik*: Vajda Gábor vajda (ANM, C et U B. Adorianensium, f. 40—42).
- BUTANI com. Măgești. 1623 *Rhekosd*: Krathoné (=Krachone) Zarka vajvoda (ASO Fond E, d. 552, p. 71).
- BUZASD (a. dispărută, între Olcea și Belfir; vezi Suciu, II, p. 305). 1445 *Buzasd*: Oláh Mihály vajda (Bunvitay, I, p. 291 — vezi și la Cociuba Mare și *Verempataka*); 1552 *Buzasd*: *Michaelis vayvoda* por. 16 (ASO, Conscrierea din 1552, f. 17 v.).
- CACUCIU VECHI com. Aușeu. 1560 *Ola Kakwuch*: Bernardi wayuode („T. Tár“, 1880, p. 176).
- CĂBEȘTI com. 1552 *Kabafalva*: Stephani Vayvoda por. 20 — împreună cu *Zentbenedek*, *Libanpatak*, *Drăgănești* (ASO. Conscrierea din 1552, f. 18).
- CĂLUGĂRI (azi Ponoarele) com. Cărpinet. 1582 *Kalugyer*: cn. lod. 1 c. 2 Lupsa Kucsuly, ibid. Lupsa Nagomir, ibid. Relicta Luca Bode, ibid. Arad Jgunncsia, ibid. Lucas Dragossi, ibid. Nisthor Dragossi, ibid. Petrus Dragossi, ibid. Ivon Dragoszín, ibid. Dragosse Dragossi (ASO Fond E, d. 2617, p. 190).
- CĂRÂNDENI com. Lăzăreni. 1525 *Karand*: Ioan voievodul de Cărândeni în proces fiind, citează 27 de nobili în sprijinul său (Bunytay, *Biharvár-megye...*, p. 18); 1533 *Karand*: Gheorghe voievodul de Cărândeni

- primește îngăduința de a ține în prima duminică de după 15 august, tîrg care se numea „Nedeie“; primește de asemenea o sesie nobiliară în *Elyehaza* (*Ibidem*, p. 18).
- CÂRPINET com. 1581 *Carpinet*: cn. c. 1 Cornith Brath (ASO Fond E, d. 2614, p. 105); 1582 *Carpineth*: cn. lod. 1 c. 2 Braduly Kornics, *ibid*, Zesim Mihe, *ibid*. Meluciul (ASO Fond E, d. 2617, p. 192); 1600 *Kerpenetiu*: Kosma Oppris „kenez habet molam“ deține: 1 vacă, 4 porci, 1 cal (ASO Fond E, d. 2416, f. 22 v.).
 - CETEA com. Borod. 1392 *Chaclayas*: „Petrus wayuoda Olaho, filio Komorzowan“ (Doc. val., p. 427—428).
 - CHAND (a. dispărută, între Borod și Borozel; vezi Suci, II p. 307) 1392 *Channad*: Petrus wayuoda Olaho, filio Komorzowan (Doc. val., p. 427—428).
 - CHEȘA com. Cociuba Mare. 1550 *Kewshaza*: Petru Wayda (Gh. Mudura, *Informații despre voievozi, cnezi și crainici transilvăneni în fonduri străine*, in mss.).
 - CHIOAG com. Sirbi. 1625 *Kövag*: Vajda Gábor vajda deține: 6 cai, 8 boi, 6 vaci, 4 juninci, 42 ori, 22 porci. (ANM, C et UB. Adorianensium, f. 40—42).
 - CHISTAG com. Aștileu. 1623 *Kesztegh*: Petrus Peter vajvoda (ASO Fond E, d. 552, p. 71).
 - CHIȘCAU com. Pietroasa. 1600 *Kis Koch*: cn. Andreas Ivan, deține 1 vacă (ASO Fond E, d. 2416, f. 19 v.).
 - CHYEGED (a. dispărută, între Ciumeghiu și Ghiorac; vezi Suci, II, p. 308) 1552 *Chyeged*: Stephani vayvoda por. 1 (ASO, Conscrierea din 1552, f. 16 v.).
 - CÎMPANI com. 1600 *Also Kompanth*: Serba Jeremia „kenez habet mola“, deține: 2 boi, 8 porci (ASO Fond E, d. 2416, f. 22 v.); 1600 *Felseo Kompanth*: Bayko Abraham „kenez habet mola“, deține: 2 boi, 1 vacă, 4 porci, 1 cal (*Ibidem*, f. 22 v.).
 - CLIT com. Hășmaș, j. Arad. 1600 *Clyt*: „Clyti vajdáné öcsösövel“ (=soția voievodului din Clit împreună cu fratele mai mic) („T. Tár“, 1884, p. 249).
 - COCIUBA Mare com. 1445 *Kochuba*: Olah Mihály vajda (Bunyitay, I, p. 291 — vezi și la *Buzasd și Verempataka*); 1493: documentul este reîntărit de episcopul de Oradea, Farkas Bálint (*Ibidem*, p. 329—330).
 - COCIUBA MICA com. Pietroasa. 1568 *Koczyoba*: cn. Nikor Bwntha (Moldovan, *Documente*, p. 257); 1573 *Kochioba*: cn. Iwan Bwntha (*Ibidem*, p. 259); 1581 *Kochioba*: cn. c. 1 Crationus Oppat, *ibid*. Blasius Kosztha (ASO Fond E, d. 2614, p. 110); 1582 *Kochyoba*: cn. lod. 1 c. 2 Blas Gytsro, *ibid*. Fretich Oppits (ASO Fond E, d. 2617, p. 184); 1600 *Kocsuba*: Freticz Pether „kenez molam habet“, deține: 2 boi, 1 vacă, 4 porci, 1 cal, 15 oi; Berczen Janos „kenez molam habet“, deține: 5 porci, 1 cal, 150 oi (ASO Fond E, d. 2416, f. 16).
 - COLEȘTI oraș Vașcău. 1600 *Kolesty*: Kola Janos „kenez debet censum molen-dini“, deține: 2 boi, 1 vacă, 1 cal, 32 oi (ASO Fond E, d. 2416, f. 22).
 - CORNÎTEL com. Borod. 1392 *Chormel*: „Petrus wayuoda Olaho, filio Komorzowan“ (Doc. val., p. 427—428).
 - CRESUIA com. Curățele. 1581 *Kreszölye*: cn. c. 1 Andreas Dragho (ASO Fond E, d. 2614, p. 114); 1582 *Kereszulye*: cn. lod. 1 c. 2 Andreas Dragho (ASO Fond E, d. 2617, p. 183); 1600 *Kresulya*: cn. Drago Mikar, deține: 2 boi, 10 porci, 1 cal, 16 oi (ASO Fond E, d. 2416, f. 8 v.).
 - CRÎȘTIORU DE JOS com. 1581 *Chiriscior*: cn. c. 1 Ioannes Nemes (ASO Fond E, d. 2614, p. 106); 1582 *Chrischior*: cn. c. lod. 1 c. 2 Ioannes Nemes, *ibid*. Petrisor Nemes, *ibid*. Vanchya Nemes, *ibid*. Bunta Petrile (ASO Fond E, d. 2617, p. 194).
 - CUCUCENI com. Rieni. 1581 *Kakachien*: cn. c. 1 Mikle Mylinka (ASO Fond E, d. 2614, p. 109).
 - CUSUIUȘ com. Lazuri de Beiuș. 1581 *Keöszvényess*: cn. c. 1 Helias Rossa, *ibid*. Petrus Chobota (ASO Fond E, d. 2614, p. 108); 1582 *Köszvényes*: cn.

- 10d. 1 c. 2 Helias Sandra, *ibid.* Petrus Csiobota (ASO Fond E, d. 2617, p. 202).
- DELURENI vezi BEZNEA.
- DRAGĂNEȘTI com. 1552 *Draganfalva*: Stephani vayvoda por. 20 (vezi și la *Zentbenedek*, *Libanpatak*, Petrani și Căbești (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- DUMBĂRAVANI com. Buntești. 1581 *Ligetfő*: cn. c. 1 Georgius Mykloss (ASO Fond E, d. 2614, p. 109); 1582 *Szigethő* (= *Ligethő*): cn. lod. 1 c. 2 Georgius Mikles (ASO Fond E, d. 2617, p. 186); 1600 *Dombrovany*: Miklos Illies „kenez et mola habet”, deține: 1 vacă, 6 porci, 1 cal (ASO Fond E, d. 2416, f. 16 v).
- DUMBĂRAVIȚA MICĂ com. Holod, 1613 *Dombravicza*: Ioannis Vaida (ASO, U—B, d. 13, f. 159 v.).
- ELYEFALVA (a. dispărută, între Miheleu și Cărăndeni. În 1411 aparținea voievodatului de Gepiș iar în 1491, celui de Cărăndeni; vezi Jakó, p. 263; Suciu, II, p. 322). 1383—1395 „*Elyefalva ... in pertinentiis wayvodatus de Gyepes*”: Georgius wayvoda (Doc. val., p. 532); 1411: reînțărîtă de episcopul Andrea Scolari lui Gheorghe și fraților săi, Petru și Luca, permițându-i ca în voievodatul de Gepiș, în orice sat să ocupe zece locuri de casă libere (Bunyitay, *Biharvármegye*, p. 15—17; Doc. val., p. 533); 1491: Luca (Lukács) voievod (Bunyitay, I, p. 330); 1533: Gheorghe voievodul de Cărăndeni primește aici o sesie nobiliară (Bunyitay, *Biharvármegye*, p. 18); 1552 *Illyehaza*: Petri vayvoda por. 16 (împreună cu Miheleu) (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18 v.).
- FEGERNIC com. Sirbi. 1625 *Nagi Fegivernek*: Vajda Gábor vajda (ANM, C et U B. Adorianensium, f. 40—42).
- FEGERNICU NOU com. Sirbi. 1625 *Kis Fegivernek*: Vajda Gábor vajda (ANM, C et U B. Adorianensium, f. 40—42).
- FERICE com. Buntești. 1581. *Ferichie*: cn. c. 1 Arad Ivoncz (ASO Fond E, d. 2614, p. 110); 1582 *Ferichie*: cn. lod. 1 c. 2 Georgius Fogasel, *ibid.* Panosco Budh, *ibid.* Georg Arad. *ibid.* Sztanczul Arad, *ibid.* Ivan Arad, *ibid.* Iuon Arad, *ibid.* Theodor Hangacz, *ibid.* Georgius Hangacz, *ibid.* Lupsa Kechy (ASO Fond E, d. 2617, p. 188—189); 1600 *Fejeredcye*: cn. Tecz Aradru, deține: 1 vacă, (Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 80).
- FINATE com. Cîmpani. 1600 *Fonach*: Kergyer Peter „kenez habet mola”, deține: 2 boi, 1 vacă, 1 cal, 34 oi (ASO Fond E, d. 2416, f. 29 v).
- FORAU vezi TOPLIȚA
- GEPIȘ com. Lăzăreni. 1383—1395 *Gyepes*: Georgius wayvoda (vezi și la *Elyefalva*) (Doc. val., p. 532).
- GEMFALVA (a. dispărută, contopită în Bunești; vezi Suciu, II, p. 332). 1581 *Gemfalva*: cn. c. 1 Theodorus Thatár (ASO Fond E, d. 2614, p. 111); 1582 *Gemfalva*: cn. lod. 1 c. 2 Theodorus Tatar (ASO Fond E, d. 2617, p. 190); 1600 *Gem falua*: Tatar Tuador „kenez solvit molae census”, deține: 2 boi, 1 cal, 8 porci, 80 oi (Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 76).
- GHIGHIȘENI com. Rieni. 1581 *Gegessen*: cn. c. 1 Nicolaus Kende, *ibid.* Michael Marko (ASO Fond E, d. 2614, p. 107); 1582 *Gegessen*: cn. juratus Nicolaus Kende, cn. lod. 1 c. 2 Helias Mocsyok, *ibid.* Georgius Thoma, *ibid.* Andreas Szere, *ibid.* Farka Szere, *ibid.* Lucas Szere (ASO Fond E, d. 2617, p. 196).
- GIRIȘU NEGRU com. Tinca. 1552 *Also Gyürös*: Stephani vayda por. 3½ (ASO, Conscrierea din 1552, f. 17 v.).
- GURANI com. Pietroasa. 1581 *Gurariju*: cn. c. 1 Petrus Kotha (ASO Fond E, d. 2614, p. 111); 1582 *Puraria* (= *Guraria*): cn. lod. 1 c. 2 Petrus Kotha, *ibid.* Michael Petruch, *ibid.* Ignatius Felczian, *ibid.* Gavril Felczian, *ibid.* Nicolaus Vesze, *ibid.* Petrus Miklos, *ibid.* Michael Bohie (ASO Fond E, d. 2617, p. 185).
- HAȘMAȘ com., j. Arad. 1600 *Hagymas*: Péter vajda („T. Tár”, 1884, p. 249).

- HINCHIRIȘ com. Lazuri de Beiuș. 1581 *Henkeress*: cn. c. 1 Ioannes Duma (ASO Fond E, d. 2614, p. 109); 1582 *Henkeres*: cn. lod. 1 c. 2 Iuon Duma, ibid. Iuon Duma alter, ibid. Mihayucz Duma, ibid. Bagacscl Duma, ibid. Relicta Ioannis Duma. ibid. Georgius Szephania, ibid. Georgius Stephanía alter, ibid. Georgius Filop, ibid. Petrico Vanchia, ibid. Mihajucz Vanchia, ibid. Matheus Vanchia, ibid. Simon Vanchia, ibid. Iuon Pozmany, ibid. Gabriel Pozmany, ibid. Georgius Vancha (ASO Fond E, d. 2617, p. 200—201); 1600 *Henkeres Balthazar Eordooch* (face parte din a. aparținătoare Beiușului care au fost donate diferiților nobili de către Sigismund Báthori. B. Eordooch avea trei sate în zonă: Hinchiriș, Mierag și Tărcăița; vezi L. Borcea, *Contribuții la istoria politică a Bihorului în epoca lui Mihai Viteazul*, în „Crisia“, 1975, p. 116): Sthan Joan „kenez solvit census molendini“, deține: 2 boi, 1 vacă, 6 porci, 1 cal, 25 oi (ASO Fond E, d. 2416, f. 21).
- HIRȘEȘTI com. Lunca. 1581 *Herciest*: cn. c. 1 Joannes Padurján (ASO Fond E, d. 2614, p. 108); 1582 *Herciest*: cn. lod. 1 c. 2 Nica Paduryan (ASO Fond E, d. 2617, p. 199); 1600 *Herscesth*: Vszkat Janos „Krainik“, deține: 4 boi, 1 vacă, 1 cal, 15 porci, 40 oi; Bara Ioan „kenez molam habet“, deține: 6 boi, 3 vaci, 6 cai, 15 porci, 125 oi (Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 84).
- HODIȘ com. Holod. 1326 *Hudus*: Negul woyuoda (Doc. val., p. 66; DIRT, veac. XIV, vol. II, p. 176—177).
- HOMOROG com. Mădăras. 1552 *Homrok*: Stephani vayvoda por. 3 (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18 v).
- HOTĂREL com. Lunca. 1581 *Hatar*: cn. c. 1 Iuon Gyode (ASO Fond E, d. 2614, p. 106); 1582 *Hatar*: cn. juratus Ivon Gyode (ASO Fond E, d. 2617, p. 193); 1600 *Hothar*: cn. Moga Ferencz (Prodan, *Domeniul Beiușului*, p. 87).
- IZBUC vezi SOHODOL
- KERESTIENFALVA (a. dispărută, pe lângă Holod; vezi Suciu, II, p. 351). 1374 *Kerestienfalva*: Nicolaus woyvoda filio Wlkani (Doc. val., p. 531).
- KIS KÖVESD (a. dispărută, pe lângă Budureasa). 1581 *Kiskövösd*: cn. c. 1 Ioannes Mythe (ASO Fond E, d. 2614, p. 113); 1582 *Kis Kövesd*: cn. lod. 1 c. 2 Joannes Myre, ibid. Thomas Magh, ibid. Drulie Iván (ASO Fond E, d. 2617, p. 183).
- LAZURI DE BEIUȘ com. 1581 *Laszur*: cn. c. 1 Crachion Nikor, ibid. Georgius Kukurbita, (ASO Fond E, d. 2614, p. 107); 1582 *Nagy Laszur*: cn. lod. 1 c. 2 Georgius Kukurbita, ibid. Thomas Krachin (ASO Fond E, d. 2617, p. 197).
- LAZURI com. Roșia. 1552 *Lazur*: Petri vayvoda por. 21 — împreună cu *Bokorfalva*, *Vanchya*, Remetea, Roșia (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- LEHECENI com. Cărpinet. 1581 *Lelechien*: cn. c. 1 Michael Vanchia (ASO Fond E, d. 2614, p. 105); 1600 *Lelecctyen*: sn. Magh Lupas „habet molam“, deține: 2 boi, 1 vacă, 16 porci, 1 cal (ASO Fond E. d. 2416, f. 18 v).
- LELEȘTI com. Buntești. 1581 *Lalest*: cn. c. 1 Magszim, ibid. Michaël Jank (ASO, Fond E, d. 2614, p. 111); 1582 *Lalesth*: cn. juratus Mag Szim, cn. lod. 1 c. 2 Michael Jank (ASO, Fond E, d. 2617, p. 188).
- LIBANPATAK (a. dispărută, la est de Uileacu de Beiuș, vezi Suciu, II, p. 364). 1552 *Libanpatak*: Stephani vayvoda 20 por. (împreună cu *Zentbenedek*, Drăgănești, Petrani, Căbești) (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- LOK (grup de a. dispărute, pe valea Ghepișului). 1366 *Lok*: „...keneziatu Tattameri kenezi... keneziatu Maximiani kenezi...“ (Doc. val., p. 194—195).
- LUNCA com. 1581 *Lonka*: cn. c. 1 Georgius Bara, ibid. Nicolaus Moss (ASO, Fond E, d. 2614, p. 106); 1582 *Lonka*: cn. lod. 1 c. 2 Ivon Mos, cn. juratus Petrus Kocsiok (ASO, Fond E, d. 2617, p. 194); 1600 *Lonka*: Moos Miklos „kenez habet mola“, deține: 2 boi, 1 vacă, 12 porci, 1 cal (ASO, Fond E, d. 2416, f. 22).
- MĂGURA com. Pietroasa. 1582 *Magura*: cn. lod. 1 c. 2 Philippus Csoma (ASO, Fond E, d. 2617, p. 187).

- MEZIAD com. Remetea. 1552 *Mezged*: Matthei vayvoda por. 11 (împreună cu Sohodol — ASO, Conscrierea din 1552, f. 18). Avea și la Beznea por. 3 (*Ibidem*, f. 8 v.); 1623 *Mezged*: Ladislau voievodul (Maxim, V., *Contribuții la geografia istorică a comitatului Bihor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „*Crisia*“, 1975, p. 100).
- MIERAG com. Târcaia. 1581 *Myrragh*: cn. c. 1 Joannes Myrragh (ASO, Fond E, d. 2614, p. 109); 1582 *Mirragh*: cn. juratus Ivan Miragh, *ibid.* Hajch Szim, *ibid.* Hajch Ivan, *ibid.* Georgius Szere, *ibid.* Georgius Kuybaro (ASO, Fond E, d. 2617, p. 202).
- MIERLĂU com. Hidișelu de Sus. 1431: cnezii Wancha și Ztoyan „Zewres dictus“ (Jakó, p. 151).
- MIHELEU com. Lăzăreni. 1552 *Mehelö*: Petri vayvoda por. 16 (împreună cu Illyeháza — ASO, Conscrierea din 1552, f. 18 v).
- MIZIEȘ com. Drăgănești. 1581 *Alsómizess*: cn. c. 1 Petrus Drakgoczni (ASO, Fond E, d. 2614, p. 114); 1581 *Felsöimizess*: cn. c. 1 Lucas Dan (ASO, *Ibidem*, p. 112); 1582 *Also mézes*: cn. lod. 1 c. 2 Petrus Dragoczin (ASO, Fond E, d. 2617, p. 180); 1582 *Felsömizes*: cn. juratus Lucas Dan, *ibid.* Helias Dan, *ibid.* Petrus Dan (*Ibidem*, p. 181); 1600 *Felseö Mezes*: cn. Petra Peter, deține: 1 vacă, 6 porci (ASO, Fond E, d. 2416, f. 18 v.).
- NAGY KOSAR (a. dispărută, contopită în Mizieș; la Suci, II, p. 376, prima atestare documentară: 1588). 1581 *Nagy Kosar*: cn. c. 1 Gavril Vasa (ASO, Fond E, d. 2614, p. 113); 1582 *Nagy Kosar*: cn. lod. 1 c. 2 Gabriel Vasa (ASO, Fond E, d. 2617, p. 184).
- PĂCALEȘTI (a. dispărută, contopită în Țigănești de Beiuș com. Drăgănești; a nu se confunda cu Pocola așa cum se află la Suci, II, p. 48) 1581 *Pakalafalva*: cn. c. 1 Lupas Pakala (ASO, Fond E, d. 2614, p. 111); 1582 *Patakafalva* (= *Pakalafalwa*): cn. lod. 1 c. 2 Lupas Pakala (ASO, Fond E, d. 2617, p. 190).
- PĂNĂȘEȘTI com. Drăgănești. 1581 *Pántosfalva*: cn. c. 1 Michael Bende (ASO, Fond E, d. 2614, p. 108); 1582 *Pantos falva*: cn. lod. 1 c. 2 Michael Bende (ASO, Fond E, d. 2617, p. 195); 1600 *Pantovest*: Moroch Joan „kenez censum molendinum debet solvere“, deține: 1 bou, 5 porci (ASO, Fond E, d. 2416, f. 21).
- PEȘTERA com. Aștileu. 1623 *Pestere*: Georgius Kiss wayvoda (ASO, Fond E, d. 552, p. 71).
- PETRANI com. Pocola. 1552 *Ponthus Keö*: Stephani vayvoda por. 20 (împreună cu *Zentbenedek*, *Libanpatak*, Căbești, Drăgănești) (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- PETRILENI com. Rieni. 1581 *Petrilen*: cn. c. 1 Lupas Magh, *ibid.* Joannes Kuligh (ASO, Fond E, d. 2614, p. 107); 1582 *Petrilen*: cn. juratus Lupas Magh (ASO, Fond E, d. 2617, p. 195).
- PIETROASA com. 1581 *Petrosza*: cn. c. 1 Nicolaus Kosztha, *ibid.* Thomas Feleöd (ASO, Fond E, d. 2614, p. 110—111); 1582 *Petrocz*: cn. juratus Gavril Kosztha, cn. lod. 1 c. 2 Thomas Tetlod, *ibid.* Michael Thoma, *ibid.* Matheus Thoma, *ibid.* Relicta Lune Thulya, *ibid.* Szim Dumsa, *ibid.* Damianus Nica (ASO, Fond E, d. 2617, p. 184); 1600 *Petroz*: cn. Thoma Mihaly, deține: 2 boi, 1 cal, 8 porci, 32 oi; *ibid.* Thoma Forlud, deține: 1 bou, 1 cal, 15 oi; Kozta Farkas „kenez mola“, deține: 1 cal, 6 porci, 12 oi (Prodan, *Domeniul*, p. 68—69).
- POIANA com. Criștioru de Jos. 1600 *Pogany* (= *Poyany*): Bar Farkas „kenez habet mola“, deține: 1 vacă, 1 cal, 80 oi (ASO, Fond E, d. 2416, f. 28 v.).
- POIENII DE JOS com. Buntești. 1573 *Alsopoien*: „Joannes Pakala, kenezius de Alsopoien, Stan Pakala, Panthe Panhe Pakala, Nicolaus Pakala et Wolfgangus Pakala, de eadem“, mai este un „kenezius Dwmsa Iwan“ (Moldovan, *Documente*, p. 258).

- POIENII DE SUS com. Buntești. 1568 *Felsöpöyeyen*: cn. Jwon Bwntha, ibid. Nikora Bwntha (Moldovan, *Documente*, p. 257); 1575 *Felsöpöien*: cn. Iwan Bwntha (*Ibidem*, p. 261); 1581 *Felsöpöyeyen*: cn. c. 1 Cratîon Stanus, ibid. Georgius Buntha (ASO, Fond E, d. 2614, p. 110); 1582 *Felso pöyeyen*: cn. lod. lc. 2 Iuon Buntha, ibid. Stanus Crachion, ibid. Nikor Buntha, ibid. Relicta Georgy Buntha, ibid. Mathius Balotha, ibid. George Krachion (ASO, Fond E, d. 2617, p. 189).
- PONOARELE vezi *CĂLUGĂRI
- REMETEA com. 1552 *Remethe*: Petri vayvoda por. 21 (împreună cu *Bokorfalva*, *Vanchya*, Lazuri, Roșia) (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- REZTOKA (a. dispărută, contopită în satul Pietroasa; vezi Suci, II, p. 394). 1587 *Reztoka*: cn. Farar Tivadar, deține: 1 vacă (Jakó, p. 328); 1600 *Raeztoka*: cn. Faras Theodor, deține: 1 vacă; ibid. Mihocza Gabriel, deține: 2 boi, 1 cal, 4 porci, 50 oi (Prodan, *Domeniul*, p. 77).
- RIENI com. 1581 *Rhyen*: cn. c. 1 Joannes Koch, ibid. Michael Molch (ASO, Fond E, d. 2614, p. 107); 1582 *Ryen*: cn. juratus Jvanus Kochy, cn. lod. 1 c. 2 Georgius Balos (ASO, Fond E, d. 2617, p. 195); 1600 *Rhen*: Koch Lupas „kenez habet mola“, deține: 2 boi, 7 porci, 40 oi (ASO, Fond E, d. 2416, f. 20 v.).
- ROȘIA com. 1552 *Possa* (= *Rossa*): Petri vayvoda, por. 21 (împreună cu *Bokorfalva*, *Vanchya*, *Remetea*, *Lazuri*) (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- SALDĂBAGIU DE BARCĂU com. Balc. 1552 *Zaldobagy*: Andrea vajvoda, por. 1 (ASO, Conscrierea din 1552, f. 15).
- SĂLIȘTEA com. Cărand, j. Arad. 1600 *Zek*: István vajda („T. Tár“, 1884, p. 249).
- SĂLIȘTE DE BEIUȘ com. Budureasa. 1581 *Szeleste*: cn. c. 1 Georgius Druchia (ASO, Fond E, d. 2614, p. 112).
- SĂLIȘTE DE VAȘCĂU com. Criștioru de Jos. 1581 *Szeleste*: cn. c. 1 Fautor Petrison (= *Petrișor*) (ASO Fond E, d. 2614, p. 105); 1600 *Szelisthe*: Petriso Mathé „kenez habet molam“, deține: 15 porci, 1 cal (ASO Fond E, d. 2416, f. 22 v.).
- SAUD com. Buntești. 1559 *Zeod*: „Georgius Bwntha, Lupsa Mos, Petrus Mos, alius Lupsa Mos, Tywadar Mos, Serb Bwntha, Wlajk Bwntha kenezy“ (Moldovan, *Documente*, p. 256); 1570 *Zeodh*: „Georgius Bwntha, Lusa Mos, Petrus Mos, alius Lupsa Mos, Tywodar Mos, Serb Bwntha, Wlajk Bwntha, Georgius Bwntha, Petrus Mos, Theodor Mos Jankwl, alter Mos Petrus et alius Theodorus Mos, Jgnat Mos, Stan Mos, Georgius Bwntha et Georgius Mos kenezy“ (*Ibidem*, p. 258); 1581 *Szood*: cn. c. 1 Jankul Perka (ASO Fond E, d. 2614, p. 110); 1582 *Zuood*: cn. lod. 1 c. 2 Vayk Buntha, ibid. Relicta Bohane (ASO Fond E, d. 2617, p. 190).
- SEGHIȘTE com. Lunca. 1581 *Nagysegessd*: cn. c. 1 Petrus Bayko, ibid. Hayka Magszim (ASO Fond E, d. 2614, p. 108); 1582 *Nagy Segestely*: cn. lod. 1 c. 2 Petrus Baiko, ibid. Haika Magszim (ASO Fond E, d. 2617, p. 200); 1600 *Segessd*: Lal Simon „kenez habet mola“, deține: 1 vacă, 3 porci (ASO, Fond E, d. 2416, f. 20).
- SÎRBI com. 1625 *Tóót falu*: Vajda Gábor vajda (ANM, C et U B. Adorianensium, f. 40—42).
- SOHODOL, azi Izbuc com. Cărpînet. 1582 *Zohold*: cn. lod. 1 c. 2 Petrus Bode, ibid. Lupas Szere, ibid. Szanis Ceptora, ibid. Marin Buza, ibid. Sztanez Szerre, ibid. Relicta Michaelis Dringh, ibid. Ivon Perna, ibid. Mihalyi Sztodor, ibid. Theodorus Perna (ASO, Fond E, d. 2617, p. 192).
- SOHODOL com. Căbești. 1552 *Kis Zohoda*: Matthei vayvoda, por. 11 (împreună cu Meziad) (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
- SZATFALVA (a. dispărută, pe lângă Lazuri de Beiuș). 1582 *Szatfalva*: cn. lod. 1 c. 2 Thomas Jlinka, ibid. Relicta Lupsa Szere (ASO, Fond E, d. 2617, p. 197).
- SZENFALVA. 1581 *Szenfalva*: cn. c. 1 Michael Mathe (ASO, Fond E, d. 2614, p. 115); 1582 *Szentfalva*: cn. juratus Petrus Boha ibid. Stephanus Ma-

- nye, *ibid.* Tybian Kriste, *ibid.* Thybian Abraham (ASO, Fond E, d. 2617, p. 182—183).
- **ȘTEI** azi oraș Dr. Petru Groza. 1581 *Szkey*: cn. c. 1 Mattias Szlava (ASO, Fond E, d. 2614, p. 108); 1582 *Skey*: cn. lod. 1 c. 2 Georgius Serban, crainicus Nicolaus Grosza (ASO, Fond E, d. 2617, p. 199—200); 1600 *Skey*: Szlany Joan „kenez habet mola“, deține: 2 boi, 1 vacă (ASO, Fond E, d. 2416, f. 20 v).
- **ȘUNCUIȘ** com. 1623 *Sonkolyos*: Koszta Juga vajvoda (ASO, Fond E, d. 552, p. 71).
- **ȘUȘTIU** com. Lunca. 1581 *Felsösusd*: cn. c. 1 Relicta Lupse Less (ASO, Fond E, d. 2614, p. 106); 1582 *Also Seösd*: cn. lod. 1 c. 2 Lup Kochiola, *ibid.* Andreas Sipa, *ibid.* Georgius Sypa; 1582 *Középsösd*: cn. juratus Theodoros Sandra, *ibid.* Jvon Sandra, *ibid.* Janosov Sandra (ASO, Fond E, d. 2617, p. 193).
- **ȘUȘTUROGI** com. Cetariu. 1625 *Siter Veölgy*: Vajda Gábor vajda (ANM, C et U B. Adorianensium, f. 40—42).
- **TALPE** com. Drăgănești. 1581 *Talpp*: cn. c. 1 Georgius Verke (ASO, Fond E, d. 2614, p. 112); 1582 *Talph*: cn. lod. 1 c. 2 Georgius Ureke, *ibid.* Gavril Ureke, *ibid.* Joannes Kahira (ASO, Fond E, d. 2617, p. 180); 1600 *Talpan*: *Ureky Mihay* „kenez debet solve de molendino“, deține: 1 vacă, 6 porci, 1 cal, 15 oi (ASO, Fond E, d. 2416, f. 17 v).
- **TĂGĂDAU** com. Beliu, j. Arad. 1552 *Meggyes*: Martin vayvoda (V. Maxim, *op. cit.*, p. 94).
- **TELEAC** com. Budureasa. 1581 *Telek*: cn. c. 1 Juonucz Mathe (ASO, Fond E, d. 2614, p. 112); 1582 *Telek*: cn. juratus Joannes Gencshi, *ibid.* Lupul Balachy (ASO, Fond E, d. 2617, p. 181); 1600 *Thelek*: Mase Miklos „kenez habet mola“, deține: 2 boi, 6 porci (ASO, Fond E, d. 2416, f. 19).
- **TOPA DE CRIȘ** com. Vadu Crișului. 1623 *Thopa*: Michael Moga vajvoda (ASO Fond E, d. 552, p. 72).
- **TOPLIȚA** azi Forău com. Uileacu de Beiuș. 1374 *Toplicha*: Nicolaus woyvoda (Doc. val., p. 531—532); 1552 *Toplicza*: Petrus Mogha (vojvoda?) por. 25½ împreună cu *Mochyola*, Răbăgani și Lazuri (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18.)
- **TOTORENI** com. Târcaia. 1581 *Totorfalva*: cn.c.1 Lucas Hote (ASO Fond E, d. 2614, p. 107); 1582 *Totorfalva*: cn. lod. 1 c. 2 Lucas Hote, *ibid.* Juon Hote (ASO Fond E, d. 2617, p. 198).
- **TETCHEA** com. 1556: Petru wayvoda (Gh. Mudura, *op. cit.*); 1623 *Czeczke*: Joannes Czecskey wayvoda (ASO Fond E, d. 552, p. 71).
- **ȚIGĂNEȘTII DE BEIUȘ** com. Drăgănești. 1581 *Cziganfalva*: cn. c. 1 Stephanus Czigan (ASO Fond E, d. 2614, p. 111); 1582 *Ciganfalva*: cn. lod. 1 c. 2 Stephanus Czigán (ASO Fond E, d. 2617, p. 189).
- **URVIȘ DE BEIUȘ** com. Șoimi. 1510 *Eörwinyes*: Stephanus Wayvoda, Ladyslaus Wayuoda (ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 1, f. 8); 1550: Mathias wayvoda (Mudura, *op. cit.*); 1544: István vajda (Bunyitay, *Biharvármegye*, p. 18); este același care la 1552 avea 14 porți în pertinențele Beznei; 1557 *Also Erwenyes*: Stephanum Wayda de Barod (ASO, fond. cit., d. 1, f. 27); 1582 *Közep Eörwinyes*: Georgius vajvoda — stăpînea și în Valea Mare (ASO Fond E, d. 2617, p. 178).
- **VALEA DE JOS** com. Rieni. 1581 *Alsofeketepatak*: cn. c. 1 Michael Brebe (ASO Fond E, d. 2614, p. 109); 1582 *Also feketepatak*: cn. lod. 1 c. 2 Michael Brebe, *ibid.* Nicor Brebe, *ibid.* Relicta Petri Chimaczia (ASO Fond E, d. 2617, p. 186); 1600 *Fekethe Patak*: cn. Breban Floran, deține: 2 boi, 8 porci, 1 cal (ASO Fond E, d. 2416, f. 16 v).
- **VALEA DE SUS** com. Cimpani. 1582 *Felső Fekete patak*: cn. lod. 1 c. 2 Andreas Magh, *ibid.* Mihul Magh (ASO Fond E, d. 2617, p. 202).
- **VALEA MARE** com. Borod. 1392 *Nogpatak*: „Petrus wayuoda Olaho, filio Komorzowan“ (Doc. val., p. 427—428); 1575 *Nagypatak*: Joannes Wayda de

- Eörwenyes (ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 1, f. 48); înainte de 1591 *Nagypatak*: Georgy vaiuoda (ASO, fond cit., d. 1, f. 74).
- VANCHYA (a. dispărută, pe cursul superior al Roşiei). 1552 *Vanchya*: Petri vajvoda por. 21 (împreună cu *Bokorfalva*, Remetea, Lazuri, Roşia (ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).
 - VASCAU. 1581 *Alsokoh*: cn. c. 1 Petrus Andro; 1581 *Felsökoh*: cn. c. 1 Sorbul Sztants (ASO, Fond E, d. 2614, p. 112); 1582 *Alsokoh*: cn. lod. 1 c. 2 Petrus Andro; 1582 *Felső Szeöh* (= *Felső Koh*): cn. lod. 1 c. 2 Staniz Ferbucz (ASO Fond E, d. 2617, p. 187).
 - VEREMPATAKA (a. dispărută, pe lângă Cociuba Mare). 1445 *Verempataka*: Olah Mihály vajda (Bunyitay, I, p. 291 — vezi şi la Cociuba Mare şi *Buzasd*).
 - VINTERE com. Holod. 1349 *Felwenter*: „Petro woywode, filio Stanislai, iudici eiusdem ville“ (Doc. val., p. 114; DIRT, vol. IV, p. 491); 1513: László vajda (Bunyitay, *Biharvármegye*, p. 17); 1552: *Stephani* vayvoda por. 14 (ASO, Conscrierea din 1552, f. 17 v.; Maxim, op. cit., p. 94 identifică pe acest Ştefan cu voievodul de Urviş); 1557 *Magyar Wenthert et Olah Wenthert*: Stephanus Wayda de Barod (ASO, Fond Ugray-Bölönyi, d. 1, f. 27).
 - VOIVOZI com. Popeşti. 1552 *Almazegh*: Andreae vajvodae por. 1 (mai avea 1 por. şi la Săldăbagiu de Barcău) (ASO, Conscrierea din 1552, f. 8).
 - VOYEN (a. dispărută, pe lângă Rieni). 1582 *Voyen*: cn. lod. 1 c. 2 Mathias Kerse, ibid. Pucz Iva (ASO, Fond E, d. 2617, p. 197); 1600 *Vayen*: Vana Lupas „kenez solvit census molendini“, deţine: 2 boi, 7 porci, 40 oi (ASO, Fond E, d. 2416, f. 20 v). În sat mai trăia Kreza Mattias, cnezul din 1582 (Prodan, *Domeniul Beiuşului*, p. 85).
 - ZAVOYEN (a. dispărută, pe lângă Rieni). 1581 *Zavoyen*: cn. c. 1 Thomas Juthon (ASO Fond E, d. 2614, p. 107); 1582 Szavoyen: cn. lod. 1 c. 2 Juon Thamas (ASO Fond E, d. 2617, p. 196).
 - ZENTBENEDEK (a. dispărută, pe valea Crişului Negru, la sud de Beiuş). 1552 *Zentbenedek*: Stephani vayvoda por. 20 (împreună cu *Libanpatak*, Drăgăneşti, Petrani şi Căbeşti — ASO, Conscrierea din 1552, f. 18).

LES COMMUNAUTÉS VILLAGEOISES DE BIHOR. SES VOIEVODES ET „CNÈZES“ AUX XIII—XVII SIÈCLES

(Résumé)

Les communautés villageoises sont d'anciennes formes d'organisation roumaine, concrétisées du point de vu géographique dans la collectivité de tous les habitants du village.

Comme partout, dans le Bihor aussi, elles ont eu en tête des „cnèzes“ ou des voievodes, qui accomplissaient d'importantes attributions sociales et politiques au niveau d'un village ou d'une union de villages. Attestées du point de vu documentaire tout de suite après l'invasion tataro-mongole, ces communautés aux droits exclusifs sur les terres propres, ont commencé à être soumises à une permanente immixtion de la part de l'état féodal.

On peut suivre le rétrécissement graduel de ses attributions, mais aussi la continuation de leur existence comme forme de matérialisation du mental roumain encore à la fin du XVII-e siècle.